

- (ਗ) ਖਰਚ ਆਮਦਨੀ ਤੇ ਕਮ ਕਰਨਾ। ਜੇ ਵਧੀਕ ਕਰੈਗਾ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਹੋਰਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।
- (ਘ) ਅਮਲ ਕੋਈ ਖਾਏ ਨਹੀਂ, ਅਮਲ ਖਾਣਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਨਹਿ ਹੈ ਜੋ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸੁਸਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਿਮਰਣ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸੇ ਫੇਰ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਕਰਣੇ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਅਤੇ ਬਦਾਮਲਾਂ ਨੂੰ ਦੌੜਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਵਾਦ ਕਰ ਕੇ ਬਦਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (ਙ) ਰਾਜੇ ਕੇ ਚਾਹੀਐ ਜੋ ਨਿਆਉਂ ਸਮਝ ਕਰੇ, ਭੈ ਸਾਥ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਇਸ ਕੇ ਰਾਜ ਮੈ ਦੁਖਿਤ ਨ ਹੋਇ। ਰਾਜੇ ਕੇ ਚਾਹੀਐ ਜੋ ਅਪਨੇ ਉਪਰ ਭੀ ਨਿਆਉਂ ਕਰੇ।¹
- (ਚ) ਬਿਉਹਾਰ ਮੈ ਲੈਣੇ ਦੇਏ ਮੇਂ ਏਕ ਹੀ ਬਾਤ ਕਰੈ, ਦੂਸਰੀ ਨਾ ਕਰੈ, ਕਿਸੀ ਭਾਂਤ ਦਗੋਬਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਮਿਥਿਆ ਬਿਉਹਾਰ ਨਾ ਕਰੈ। ਕਸਬ ਕਰਨਾ ਕਿਆ ਉਤਮ, ਕਿਆ ਮਧਮ, ਕਿਆ ਨੀਚ ਬਡੀ ਭਗਤਿ ਹੈ। ਇਸ ਬਰਾਬਰ ਔਰ ਭਗਤਿ ਨਾਹੀ, ਜੋ ਕਸਬ ਕਰ ਕੇ ਬੰਦਗੀ ਕਰੈ।
- (ਛ) ਕਿਰਤ ਜੋ ਕਰੈ ਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਰੈ। ਸਭ ਤੇ ਉਤਮ ਕਿਰਤ ਸੌਦਾਗਾਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੇ ਖੇਤੀ ਹੈ, ਅਰੁ ਜੋ ਚਾਕਰੀ ਕਰੈ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹਗਰੀ ਕਰੈ। ਕੈਸੀ ਕਰੈ, ਜੋ ਬੇਪੁਵਾਹ ਰਹੈ ਅਰੁ ਜੋ ਕਿਛੁ ਮਹੀਨਾ ਹੋਵੈ, ਉਸ ਉਪਰ ਸੰਤੋਖ ਕਰੈ। ਅਰ ਜਹਾਂ ਜਿਸ ਕਾ ਚਾਕਰ ਹੋਇ, ਸੇ ਕਹੀਂ ਭੇਜੇ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੁਰਾਦ ਜਾਣੈ, ਸੂਰਬੀਰ ਹੋਇ ਰਹੈ, ਅਰ ਕਹੀਂ ਜੋ ਲੁਟ ਹੋਇ, ਤਾਂ ਲੁੱਟੇ ਨਾਹੀ, ਅਰ ਜੋ ਕਿਛੁ ਖਾਵੰਦਕਾਰ ਫਰਮਾਏ, ਸੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਮੰਨੈ।
[ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਮਾਰਗ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 10]

[ਹੋਰ ਰਹਿਤਾਂ]

- (ੳ) ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਗਰੀਬ ਕੀ ਰਸਨਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ ਜਾਣੇ।
- (ਅ) ਜੂਆ ਨਾ ਖੇਡੇ। ਚੋਰੀ ਜਾਰੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਕਾਰਯੋ ਕੇ ਆਦਿ ਮੇਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰੇ।
- (ੲ) ਅਮਲ ਪਰਸਾਦੇ ਦਾ ਰਖਣਾ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਰਖਣੇ, ਰਣ ਮੇਂ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ।
- (ਸ) ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਨੇ ਵਕਤ ਅੜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

[ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚੌਧਾ ਸਿੰਘ]

- (ੳ) ਖਾਲਸਾ ਸੇ ਜਿਨ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਹੈ।
- (ਅ) ਜਿਸ ਕੇ ਭੀਤਰ ਧ੍ਰੋਹ ਹੈ, ਸੇ ਨਰਕ ਕੇ ਜਾਇਗਾ।
- (ੲ) ਖਾਲਸਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਕਾਣ ਕੇ ਮੇਟੇ।

1. ਭਾਵ, ਓਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕਰੇ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਤੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੀਵਨੀਆ ਦੀ ਲੜੀ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

(ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਦੇ ਅਵਤਾਰ)

ਡਾ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ

ISBN 81-237-3366-6

ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਣ 1966 (ਸੱਕ ਸੰਮਤ 1888)

ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ 1968 (ਸੱਕ ਸੰਮਤ 1890)

ਤੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ 1991 (ਸੱਕ ਸੰਮਤ 1912)

ਚੌਥਾ ਸੰਸਕਰਣ 2000 (ਸੱਕ ਸੰਮਤ 1922)

© ਡਾ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ 1966

ਮੁੱਲ . 25.00

GURU GOBIND SINGH (*Punjabi*)

ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰੱਸਟ ਇੰਡੀਆ ਏ-5, ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110 016 ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ।

ਤਤਕਰਾ

1	ਵਾਹ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਮਰਦ ਅਗੋਮਤਾ ਵਰਿਆਮ ਇਕੋਲਾ। ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ।	1
2	ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇ ਆਏ। ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵਿ ਪਠਾਇ।	7
3	ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈ ਨ ਮੇ ਸੇ ਗਰੀਬ ਕ੍ਰੋਰ ਪਰੇ।	14
4	ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ।	20
5	ਚੂ ਕਾਰ ਅਜ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜਸਤ ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬਸਮਸੀਰ ਦਸਤ	26
6	ਧੰਨ ਜੀਓ ਤਿਹ ਕੋ ਜਗ ਮੈ ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿੱਤ ਮੈ ਜੁੱਧ ਬਿਚਾਰੈ।	33
7	ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ। ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੋਰੀ ਆਉ।	40
8	ਚੂ ਕਾਰ ਅਜ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜਸਤ। ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬਸਮਸੀਰ ਦਸਤ।	49
9	ਜਿਸ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਅਨੰਦੁ। ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦੁ।	54
10	ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋ	66 72

ਆਪਣੀ ਪੂਜਯ ਮਾਤਾ
ਨਾਨਕੀ ਦੇਵੀ ਜੀ
ਨੂੰ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਹਰ ਸ਼ਾਸ ਅੰਤ ਤੀਕ
ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ
ਟਿਕਾਈ ਰਖਿਆ।

ਕਾਡ 1

‘ਵਾਹ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਮਰਦ ਅਗੰਮਤਾ ਵਰਿਆਮ ਇਕੇਲਾ।
ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ।’

- ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ

ਇਹ ਉਸ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਕਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਸਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਲੋਕਾਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਸਦਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਇਕ ਸਾਹਜਾਦੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਫਕੀਰ ਵਾਗ ਬਿਤਾਇਆ। ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਯੁੱਧ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੁਰ-ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ ਤੇ ਜਿੱਤੇ ਪਰ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚੌਪਾ-ਭਰ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਜਮਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਇਕ ਭੀੜ ਨੂੰ ਕੌਮ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਅਜੇਹੀ ਕੌਮ ਜੋ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸਕਤੀਮਾਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਮਝਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣਾ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਰਤਵ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਨਾ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੇ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਦੀ ਕਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪੂਜਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਅਜੇਹੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੂਜਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਐਨੇ ਕਰੜੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਿੰਨਾ ਕਦੀ ਵੀ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਪੁਰਖ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ

ਜੋ ਮੇ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ੁਰ ਉਚਰਿ ਹੈ।

ਸੋ ਨਰ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਮਹਿ ਪਰਿ ਹੈ।

ਮੈ ਹੋ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਦਾਸਾ।

ਦੇਖਨ ਆਇਓ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ।’

ਸਹੀਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਸਹੀਦ ਦਾ ਪੜ-ਪੋਤ੍ਰਾ ਸੀ ਉਹ, ਤੇ ਉਸਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਰਬੰਸ - ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵਾਰ ਸੁਟਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ, ਕੀ ਦੁਨਿਆਵੀ,

ਤੇ ਕੀ ਆਤਮਕ, ਬਖਸ ਦਿਤੀ ਜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ "ਆਦਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਪ ਕੇ ਸਦਾ-ਸਥਿਰ ਆਤਮਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਉਦਾ ਆਗੂ ਬਣਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਜਿਥੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਨੀਹਾ ਉਤੇ ਖਲ੍ਹਾਰਿਆ, ਉੱਥੇ ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਤਮਾ ਬਿਨਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਕਤੀ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਉਸਨੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਵਰਤ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ। ਉਸਨੇ ਜਾਤ, ਜਨਮ ਪੇਸ਼ੇ, ਧਰਮ ਤੇ ਰੁਤਬੇ, ਦੇ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਢਾਂਚੇ ਸੁੱਟੇ ਤੇ ਨੀਵਿਆ ਨੂੰ ਉਚੇ ਤੇ ਉਚਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਮਰਦ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਮਰਦਊਪੁਣਾ ਬਖਸਿਆ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀਤਵ। ਉਸਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਰਧਾਲੂਆਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਜੰਗ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪਏ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਨਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਪਾਤਿਆ - ਦੇਹਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ, ਪੂਜਾ ਓ ਨਿਮਾਜ ਓਹੀ, ਮਾਨਸ ਸਭੇਕ, ਪੈ ਅਨੇਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੈ -' ਇਹੀ ਉਸਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਝਲਕਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾ ਪਲਟਾ ਖਾਧਾ। 'ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ' ਦੀ ਗੂੰਜ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਉਠਣ ਲੱਗੀ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰਾਜਸੀ ਤਾਨਾਸਾਹੀ ਤੋਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਹਿਮ ਤੇ ਭਰਮ ਤੇ ਵੀ, ਪਾਖੰਡ ਤੇ ਵੀ, ਹਉਮੈ, ਸ਼੍ਰੇ-ਤਰਸ ਤੇ ਲੋਭ ਤੇ ਵੀ, ਤੇ ਜੋ ਸਭ ਤੇ ਅਤਿ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਕਰੂਰ ਔਗੁਣ ਹੈ - ਜੀਉਦਿਆ ਮਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਂ ਬਿਨਾ ਮਨੋਰਥ, ਅਰਥਹੀਣ ਤੇ ਬੇ-ਚਾਉ ਜੀਉਦੇ ਜਾਣਾ, ਜੀਉਦੇ ਜਾਣਾ। ਤੇ ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਐਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ 42 ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ), ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਮਤ ਲੱਖਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਮਨ ਦਾ ਸੰਜਮ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੁੱਧਤਾ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਸਹਾਦਤ ਦੀ ਮਿਸਾਲ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜੇ ਸਸਤ੍ਰ ਵੀ ਉਠਾਏ ਪੈਣ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਿਚਕਚਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜੇਹੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇ-ਚਾਲਕ ਸਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਣੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਵਟ ਜਾਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਹਰ ਧਾਰਮਕ ਲਹਿਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਜਾਗੀ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਨਾ ਮੰਗੇ-ਕੀ ਰਾਜਸੀ, ਕੀ ਸਮਾਜਕ, ਕੀ ਧਾਰਮਕ। ਭਾਰਤੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਉਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਾਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ (ਇਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਨਾਉਂ ਸੀ) ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਸਪੁੱਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਨੂੰ 1666 ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸਾਮ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ। ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਸੱਯਦ ਭੀਖਣ ਸਾਹ, ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੋਹਰਾਮ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆਕਾਸ਼ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਉੱਤੇ ਅਚੰਭਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਉਹ ਉਸੇ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਤੁਰਦਾ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਮੁਰੀਦਾਂ ਸਮੇਤ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਣ ਪੁਜਾ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੁਇਦਾ ਲਈ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੇ ਦੋ ਕੁੱਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ। ਉਸਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਬਾਲਕ-ਗੁਰੂ ਨੇ ਦੁੱਧ ਵਾਲੇ ਕੁੱਜੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਧਰਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾਵਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪੱਖੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਜੇ ਉਸਨੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕੁੱਜੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵੱਕੇ ਹੋਏ ਕੁੱਜੇ ਰਖੇ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਦਿਤਾ। 'ਸੁਬਹਾਨ ਅੱਲਾ, ਸੁਬਹਾਨ ਅੱਲਾ,' ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਅਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿਤਾ। 'ਇਸ ਦੇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਹੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪੈਗੰਬਰ ਤੇ ਆਗੂ ਹੋਵੇ।'¹

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਉ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਜਨੀਕ ਪਿਤਾ ਵਾਗ, ਪਹਿਰ-ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਵੀ ਬੜੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੇ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਾਗਰਾਂ ਤੋੜ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਿਕਾਇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਤੀਵੀਆਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਤੋਂ ਐਨੀਆਂ ਹੀ ਘਬਰਾਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਤਾਬੇ ਦੀਆਂ ਗਾਗਰਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ? ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਬੇ ਦੀਆਂ ਗਾਗਰਾਂ ਵਰਤਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਕਰਾਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛੇਦ ਪੈ ਗਿਆ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਕਸਰਤ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੌਂਕ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਘੋਲ ਕਰਨ ਲਈ

1 ਕਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੀਖਣ ਸਾਹ ਪਿੰਡ ਫਸਦਾ ਮੀਰਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾਲ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵੇਖੀ ਸੀ।

ਵੰਗਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਅਸਾਮ ਤੇ ਮੁੜਨ ਪਿਛੇ ਪੰਜਾਬ ਚਲੇ ਆਏ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਛੱਡ ਗਏ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਵੇ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਉਤੇ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਇਹ ਰਮਣੀਕ ਥਾਂ ਭਗਤੀ ਲਈ ਬੜੀ ਇਕਾਤ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਇਥੇ ਆ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਇਕ ਵੰਗਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜੋਤੀ ਸੀ।

ਕਸਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮੰਡਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਥੇ ਦਾ ਮੁਗਲ ਸੂਬੇਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।¹ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸਰਨ ਲਈ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਨਾ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਇੱਜਤ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਖਾ ਨਹੀਂ।

1 ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜ਼ਾਤੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ਗਾਰ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਪਾਠੀ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸੰਜਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵਤੀਰਾ ਬੜਾ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰਿਆ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਸੀ। ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜ਼ਜੀਆ (ਵਾਧੂ ਕਰ) ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਸਹਿਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਉਸਨੇ ਵਾਹ ਦਿਤੇ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਵਰਜ ਦਿਤਾ। ਅਰਬੀ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਜਾ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਮਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਈ ਮੇਲੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲ ਉਤੇ ਚੁੰਗੀ ਦੁਣੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਸੂਫੀਆਂ ਤੇ ਸਿਆ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮੰਦਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸੁੰਨੀ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਲਦੇ। ਰਾਜ ਵਿਚੋਂ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਉਸਨੇ ਜਦ ਆਪਣਾ ਲਕਬ "ਆਲਮਗੀਰ" (ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਰੱਖਿਆ, ਤਾਂ ਸਹਿਨਸਾਹ ਈਰਾਨ ਜੋ ਸਿਆ ਜਾਤ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਫ਼ੀਰ ਦੀ ਦਾਹੜੀ ਸਾੜ ਦਿਤੀ। ਮੌਕੇ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਗੱਦੀ ਬਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਭੇਟਾ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਅਤਿਅੰਤ ਜਾਗਲੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਚਾਦੀ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਹਾਂ, ਕੁਝ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੇ ਲਗਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਉਸ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਸੀ। (ਵੇਖੋ ਸਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ "ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ")।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ। ਜਦ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਮ-ਪਾਵਨ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਐਨਾ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕਸਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤ ਫਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਾਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਨੌ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ, ਬੋਲੇ "ਆਪ ਤੇ ਵੱਡਾ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ? ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ?"

ਆਪਣੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਇਹ ਦਲੇਰ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ, ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਿਆ ਤੇ ਸਜਲ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਆਖਿਆ "ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ।" ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ "ਮੈਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਉੱਤੇ, ਜੋ ਸਭ ਦਾ ਸੰਗੀ ਤੇ ਸਹਾਈ ਹੈ, ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੋ।"

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਸਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਤਾ "ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਓ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਏ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਥੇ ਹੀ ਕਰਾਗੇ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਅੱਗੇ ਵਾਗ ਹੀ ਕਰਾਗੇ।" ਕਸਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤ ਇਹ ਉੱਤਰ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ-ਚਿੱਤ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਆਗਰੇ ਵਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਣ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਅਜੇ ਬੋਝਾ ਚਿਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ¹ ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਸਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਜਾ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਤਿਲਕ ਜੰਜੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾਕਾ। ਕੀਨੋ ਬੜੇ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ। ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨ ਕੀਆ। ਸੀਸ ਦੀਆ, ਪਰ ਸਿਰਰ ਨਾ ਦੀਆ।" ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦੀ

1 ਡਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਤੀਕ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੂਪ ਭਰੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤਾ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ("ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਸ" ਭਾਗ I, ਪੰਨੇ 56-57)

ਗੋਬਿੰਦ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣੀ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਦੇਹ ਚਾਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਪਈ ਰਹੀ, ਪਰ ਡਰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਉਥੇ ਚੁਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਆਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਜਗਤ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੜਪ ਉਠੇ ਸਨ। ਅੰਤ ਕਹਿਰ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਇਕ ਲੁਥਾਣੇ ਸਿੱਖ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਧੜ ਆਪਣੇ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦੇ ਗੱਡੇ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਕੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਰਕਾਬਗੰਜ (ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ ਹੈ) ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਝੋਪੜੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਦਾਹ-ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਰੰਘਰੇਟਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਚੁਕ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਲ ਨੂੰ ਭੱਜਾ, ਜਿਥੇ ਉਸਨੇ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਇਹ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ "ਰੰਗਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ।"

ਆਖਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲੋਕ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ

"ਬਲ ਛੁਟਕਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰੈ, ਕਛੂ ਨਾ ਹੋਤ ਉਪਾਇ।"

ਤਾਂ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ

"ਬਲ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੈ ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ।

ਨਾਨਕ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤੁਮਰੈ ਹਾਥ ਮਹਿ ਤੁਮ ਹੀ ਹੋਤ ਸਹਾਇ॥"¹

ਇਹੀ ਮੋੜਾ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।²

1 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ 9 ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਹਲਾ 10 ਵੀਂ ਹੈ।

2 (ੳ) ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਕਥਾ "ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ" ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਲਊ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ "ਬੇਈ" ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹੇ। ("ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੇਦ ਪਠਿਓ ਸੋ ਬੇਈ ਕਹਾਏ")। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲਕੇਤ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਸਨੌਢ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੋਢੀ ਰਾਏ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੋਢਵੰਸ਼ ਚਲੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਉਹ ਹੇਮਕੁੰਟ ਪਰਬਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਸਾਜ ਕੇ ਤੇ "ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ, ਦੁਸਟ ਸੰਗਾਰਨ" ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।

(ਅ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ-ਮੁਹਰਾ ਹਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਨ-ਭਾਉਣਾ, ਗਠਿਆ ਹੋਇਆ, ਬਲਵਾਨ, ਕੱਦ ਦਾ ਉੱਚਾ, ਅੰਗ ਦਾ ਸੁਡੌਲ, ਰੰਗ ਦਾ ਨਿਖਰਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਚਿੱਟਾ ਬਾਦ, ਸੀਸ ਉੱਤੇ ਕਲਗੀ, ਦਸਤਾਰ ਉੱਚੀ ਦੁਮਾਲੇ ਵਾਲੀ, ਜਾਮਾ ਲੰਮਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ, ਉਪਰ ਕਮਰ-ਕੱਸਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਘੋੜਾ ਨੀਲਾ, ਤੀਰ ਕਮਾਨ, ਤਲਵਾਰ, ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਅਸਤਰਾ ਸਸਤਰਾ ਨਾਲ ਉਹ ਸਦਾ ਭੂਸ਼ਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਕਾਂਡ 2

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇ ਆਏ।
ਧਰਮ ਹੋਤ ਗੁਰਦੇਵਿ ਪਠਾਇ।
ਜਹਾ ਤਹਾ ਤੁਮ ਧਰਮ ਬਿਖਾਰੇ।
ਦੁਸਟ ਦੇਖਯਾਨਿ ਪਕਰਿ ਪਛਾਰੇ॥੪੨॥

- ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਪਿਰਤ ਅਗੇ ਤੋਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਮੁੜ ਸਾਤਮਈ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਲਈ ਸਾਜਸਾ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਹਿਨਸਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ, (ਜਿਵੇਂ ਰਾਮ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ)। ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲਸ ਬਣੇ, ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਪੇ ਵਿਚ ਦੀ ਦੁਫੇੜ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਕਰੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਸੰਦ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਾਰ-ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਸੀ) ਐਨੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਗੁਰੂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਜਾਂ ਇਸ ਪਦ ਤੋਂ ਹਟਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਰਖੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਕਾਰ-ਭੇਟ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਉੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਾਣਨ, ਐਸ ਤੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੇ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ

ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਕਾ ਵਲੋਂ ਅਮਨ-ਚੈਨ ਨਾਲ ਦਿਨ ਕੱਟਣੇ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ। ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਗੱਦੀ ਦਾ ਜਬਾ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਤਾਕਤ ਸਰੀਕਾ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਘੋਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਆਤਮਕ ਪ੍ਰਭੂ-ਸੱਤਾ ਲਈ, ਜਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਾ ਸਮਰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਾਂ ਸਿੱਖ-ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਜਿਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਦ ਇਕ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਐਨੇ ਵਿਸ਼ੇਲੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਵੇ ਸਰੀਕਾ ਦਾ ਸਾੜਾ, ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਕੈਰੀ ਅੱਖ, ਮਸੰਦਾ ਦੀ ਆਪਹੁਦਰੀ, ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਾਹ-ਸੱਤ ਹੀਣਤਾ, ਵਸੀਲਿਆ ਦੀ ਘਾਟ - ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਇੱਕੋ ਵੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਹੂੰਝ ਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ?

ਪਰ, ਜਿਥੇ ਐਨੀਆਂ ਥੁੜ੍ਹਾ ਸਨ, ਉਥੇ ਕੁਝ ਤਾਕਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਸਾਥ ਵੀ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ-ਸੇਵਕ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ, ਲੰਕਾ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਤਿੱਬਤ ਤੇ ਮਧ-ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੁਕਮ ਮੋੜਨਾ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਆਤਮ-ਦਾਨ ਤੇ ਅਸੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸੌਦਾਗਰਾਂ ਤੇ ਸਹਿਨਸਾਹਾਂ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਤੇ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਆਤਮਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਤਾਕਤ ਭਾਵੇਂ ਸਨ, ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਤਮਕ ਆਸ ਦੀ ਚਿਣਗ ਹੋਰ ਜਗਾਈ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਰਾਜਸੀ ਸਕਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਸੰਦਾ ਦੇ ਅਖਤਿਆਰ ਖੋਹ ਕੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਰ-ਭੇਟ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਜਦ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਰਸਨਾ ਨੂੰ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਆਪ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ। ਰੁਪਏ ਪੈਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਯਥਾ-ਸਕਤ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਸਤ੍ਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਿਣ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਜੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਤੇ ਪੁੱਜ ਸਕਣ, ਸਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਗਰਾ ਵੀ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ "ਰਣਜੀਤ ਨਗਰਾ" ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਵੇਰੇ-ਸਾਮ ਇਸ ਨੂੰ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ। ਸਿਕਾਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਤ-ਕਰਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਰੀਰਕ ਕੋਸ਼ਰਤ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ

ਲਾਜਮੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਣ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦੀ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ। ਸਵੇਰੇ ਸਾਮ ਕੀਰਤਨ-ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਕਥਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ-ਨਿਮਿੱਤ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਣ ਕੇ ਕਰਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਭ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਦੇਸ-ਪ੍ਰਦੇਸ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਵੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, (ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 52 ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਤੇ ਧਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਲਥਾਣ ਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਆਭਾ ਤੇ ਵਧਦੀ ਸਕਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਉਠੇ। ਖਾਸ ਕਰ ਕਹਿਲੂਰ (ਬਿਲਾਸਪੁਰ) ਦੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਨਗਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਡਰ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਗੁੰਦਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜਦ ਮਸੰਦਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹੀ ਠਾਠ-ਥਾਠ ਤੇ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਗਾਰੇ ਕੁੱਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੱਖ-ਮਤ ਨੂੰ ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਮਸੰਦਾ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਬਹੁਤੇ ਸਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੀ ਖ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮਝਾਉਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਸਾਮ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਤਨ ਰਾਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਹੁਮੁੱਲੀਆਂ ਭੇਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀ ਬਣੀ ਤਖਤ ਦੀ ਸਕਲ ਦੀ ਇਕ ਖੇਡ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਪੁਤਲੀਆਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚੌਪੜ ਖੇਡਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਹਾਥੀ ਸੀ, ਸੋਨੇ ਦੀ ਝੁੱਲ ਵਾਲਾ, ਜੋ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਤਬ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵਸਤਾਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਰਤਨ ਰਾਏ ਅਸਾਮ ਦੇ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜਦ ਅਸਾਮ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਔਲਾਦ ਰਾਮ ਰਾਏ

ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਰਤਨ ਰਾਏ ਦੇ ਜਨਮ ਉਤੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਤੇ ਉਥੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਭੇਟਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਲਈ ਫ੍ਰਿਡਗੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ।

ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਵੈਰ ਕਮਾਣ ਉਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਤੇ ਹੇੜਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਇਵੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਦ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਾਨ-ਸੋਕਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਫੌਜੀ ਸਕਤੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਚੂਕ ਸਰਧਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਸਾੜੇ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸਨੇ ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਗੁੰਦੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਦੁਰਲੱਭ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹਥਿਆ ਲਵੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਏਲਰੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਤੋਹਫੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਮ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਮਾਗਵੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਸਾਦੀ ਉਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਲਈ ਭੇਜ ਦੇਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਇਕ ਸੁਨੇਹਾ ਹੋਰ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਿਰ 'ਨਾਹ' ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ। ਅੰਤ ਬਾਕੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਲਾਈ-ਬੁਝਾਈ ਉਤੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਤਲਾ ਸੁਨੇਹਾ ਇਸ ਧਮਕੀ ਸਮੇਤ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਭਿਆਨਕ ਨਿਕਲਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਾਦਰੀ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਇਸ ਤਾਕਤ ਦੇ ਵਿਖਾਵੇ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਪਰਭਾਵ ਨਾ ਪਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਾਹਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਇਕ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਣ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਸਿਕਾਰ ਲਈ ਸਦਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਉਦਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਨਾਹਨ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿਤੇ। ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਉਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਬਰਾਉ ਲਈ ਵੀ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਹਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਬੜਾ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਪਾਉਂਟੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਦੀ ਰਮਣੀਕ ਧਰਤੀ ਬੜੀ ਮਨਮੋਹਣੀ ਲੱਗੀ, ਕਾਲਿੰਦਰੀ (ਜਮਨਾ) ਦਾ ਕੰਦਾ, ਆਸ ਪਾਸ ਹਰਿਆਵਲ ਨਾਲ ਕੱਜਿਆ, ਮੌਸਮ ਸਾਵਾ, ਸਿਕਾਰ ਲਈ ਰਿੱਛ, ਬਾਰਾਸਿੰਘੇ, ਸੇਰ ਤੇ ਨੀਲਗਾਇ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਵੀ

ਕੀਤੀ।¹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਬਦਾ-ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇਲ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾ ਤੇ ਸੋਚ-ਸਕਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸਦਾ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੋੜ ਨਹੀਂ। ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ ਤਾਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਲਹੂ ਵਿਚ ਉਬਾਲਾ ਹੀ ਲੈ ਆਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਚੌਂਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਨ ਤਾਂ ਮਸੰਦਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਆਪ ਮੱਲ ਲੈਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡੇਰਾਦੂਨ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਮਸੰਦਾ ਨੂੰ ਕਰੜੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਰਾਜਾ ਨਾਹਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਇਥੇ ਆ ਵਸਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਾਹ ਨਾਲ ਅਣਬਣ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਹੱਥ ਵਥਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਾਹ ਨੂੰ ਨਾਹਨ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਲਹ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੇਵਲ ਢਾਲ-ਤਲਵਾਰ

1. ਇਹ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਣ ਤੇ 26 ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ) ਰਖਿਆ। ਇਸ ਦੇ 1428 ਪੰਨੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਾਖਯਾਨ (ਤ੍ਰੀਆ ਚਰਿਤ੍ਰ) ਆਦਿ। ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ (1) ਜਪ ਸਾਹਿਬ (2) ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ, (3) ਚੌਂਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ 1 ਤੇ 2 (4) ਚੌਂਡੀ ਦੀ ਵਾਰ, (5) ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ, (6) ਚੋਬੀਸ ਅਵਤਾਰ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ) (7) ਸਬਦ ਹਜਾਰੇ (8) 33 ਸਵੈਯੇ, (9) ਖਾਲਸਾ ਮਹਿਮਾ, (10) ਸਸਤ੍ਰ ਨਾਮ ਮਾਲਾ (11) ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਾਖਯਾਨ (ਤ੍ਰੀਆ ਚਰਿਤ੍ਰ) (12) ਜਫ਼ਰਨਾਮਾ, (13) ਤੇ ਹਿਕਾਇਤਾ ਸਾਮਲ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਜੋਰ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਦਾ ਚਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਪਰਮੇਸਵਰ ਦੀ ਅਪਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਜਾਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧਰਾਣ ਲਈ।

‘ਕੀ ਸਾਰਾ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?’ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ (1738 ਈਸਵੀ) ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿਛੇ ਇਸਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਸੌਂਪਣੀ ਹੋਈ। ਬਹੁਤ ਬਹਿਸ ਚਲੀ। ਅੰਤ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾ ਕੋਟੀਏ ਨੇ ਆਖਿਆ ‘ਜੇ ਮੈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਾਂ ਕੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਤਾਂ, ਜੋ ਉਥੇ ਬੈਠਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿਰ ਵਢ ਕੇ ਬਚ ਨਿਕਲਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।’ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ।

ਨਾਲ ਇਕ ਸੇਰ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਦੇਹਾ ਦੇ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਬਿਨਾ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਅਪਾਰ-ਸਕਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਦੌਰੇ ਦਾ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸਾਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ, ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਰਖਵਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਕਾਫੀ ਤਜਰਬਾ ਸੀ।¹

ਹੁਣ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਬਰਾਤ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਾਹ ਦੇ ਘਰ ਢੁੱਕਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਨੂੰ ਚਲ ਪਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਸੌ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਤੌਹਫੇ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਜਦ ਭੀਮਚੰਦ ਪਾਉਂਟੇ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭੇਰਾ ਪਾਈ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਸਾਇਦ ਰਾਜਾ ਕੋਈ ਭੜਕਾਊ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕਰ ਬੈਠੇ, ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਉਸ ਦੇ ਜਾਤੀ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਪਰ ਰਾਜਾ ਭੀਮਚੰਦ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਰਾਹ ਅਪਨਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਵੇ ਫੌਜਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਹਮੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਕੇ ਭੜਕ ਨਾ ਪੈਣ। ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਇਵੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸਦਾ ਮਨ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਬਲ ਉਠਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜਦ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਬਹੁਤ ਬਹੁ-ਮੁੱਲੇ ਤੌਹਫੇ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੁਝਮ ਦੇ ਘਰ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਕ੍ਰੋਧ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕ ਪਿਆ। ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਾਹ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਸਾਫ ਸਾਫ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸਗਾਈ ਮੇੜ ਦੇਵੇਗਾ। ਹਾਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੌਹਫਿਆ ਸਮੇਤ ਮੇੜ ਦਿਤਾ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਵਿਆਹ ਮੁੱਕਾ, ਫਤਹ ਸਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਟੁੱਟ ਪਈ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਘੇਰ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸਾਹ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਪਠਾਣ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਵਧੀਕ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਲੇ। ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁਰੀਦ, ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਇਕ ਭਾਈ ਲੈ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਆਣ ਪਹੁੰਚੇ।

1 ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਬੁਧੂ ਸਾਹ ਦਾ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ, ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ" ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਹੀ "ਗੁਰ ਸੋਭਾ" ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ, ਸੈਨਾਪਤੀ ਦੀ ਫ਼ਿਤ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਸੀ ਤਾਂ ਦਿਲ ਹਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਮਹੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਆਪਣੇ ਕੁਤਰੇ ਨਾਲ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜਿਆ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤੇ ਛੁਟ ਉਸਨੇ ਭਗੋੜੇ ਪਠਾਨ ਜਰਨੈਲ ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਲਾਲ ਚੰਦ ਨਾਮੀ ਹਲਵਾਈ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਕਦੀ ਵੀਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਖਾਈ, ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਘੱਤੇ। ਇਕ ਚੋਣਵਾਂ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਾ, ਹਰੀ ਚੰਦ, ਵੀ ਇਥੇ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਕਟ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਗੋ ਸਾਹ ਵੀ ਸਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋਪ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਬੜਾ ਲਾਭ ਦਿਤਾ। ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਆਪਣਾ ਕਰਾਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਾ ਕੇ ਭੱਜ ਉੱਠੀ। ਪਰ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸਾਹ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਕਈ ਮੁਰੀਦ ਸਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਜਦ ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈਣ ਗਏ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਛਲਕ ਆਏ। "ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਕਿਵੇਂ ਚੁਕਾਵਾਂ?" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਬੋਲੇ। ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਇਹੀ ਭੇਟਾ ਮੈਨੂੰ ਦੋਹਾ ਜਹਾਨਾ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ।" ਤੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਘੇ ਵਲ ਇਸਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਟੁਟੇ ਕੇਸ ਅੜੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਕੰਘਾ ਵੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਹੁਣ ਤੀਕ ਨਾਭਾ ਦਰਬਾਰ ਪਾਸ ਸਾਭੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਕਾਂਡ 3

“ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈ,
ਨ ਮੇ ਸੇ ਗਰੀਬ ਕ੍ਰੋਰ ਪਰੇ।”

- ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਆਨੰਦਪੁਰ ਮੁੜ ਆਏ। ਆਉਂਦੀ ਵੇਰ ਨਾਹਨ ਦਾ ਰਾਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਦੇ ਡਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਿਲਣ ਵੀ ਨਾ ਆਇਆ। ਪਰ ਜਦ ਆਪ ਆਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜੇ, ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਸਹਿਰੀਆ ਵਲੋਂ ਅਤਿ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਣ ਇਥੇ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਵਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਉੱਚੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤੇ।

ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਘੁਲਾਟੀਏ ਤੇ ਯੋਧੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਸਾਧ-ਸੰਤ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ। ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ-ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਕਰਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਿੱਤ-ਕਰਮ ਬਣ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਈ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪੀੜਤ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ, ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਬਾਕੀ ਰਾਜਿਆ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਹੀਣਾ ਤੇ ਤਰਸ-ਯੋਗ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਜਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾ ਉੱਠ ਖੜੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਹੀ ਰਾਏ ਦਿਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਵੈਰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਇਕ ਦੂਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਖਿਆ “ਮੇਰੀ ਲੜਾਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਪੂਜ ਪਿਤਾ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਬਲੀਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ

ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਰੂਹ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੀਉਂਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਕਿੰਨੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਯੋਗ ਧੱਕਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਕਾਰਨ ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁੱਧ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਠੋਸਿਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਿੱਖ-ਸੇਵਕ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਘੋੜਿਆ ਲਈ ਘਾਹ-ਦਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਮਹਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਲਈ ਬਕਰੇ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪੱਤ-ਆਬਰੂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾਂਗੇ।'

ਰਾਜਦੂਤ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ, 'ਆਪ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਮਝੋ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਮੂਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇਥੇ ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਖਿਮਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵੈਰ ਨਹੀਂ।'

ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਇਸ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸਨਾ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਖਿਲਾਅਤ ਬਖਸ਼ੀ। ਜਾਪਦਾ ਇਉਂ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਪੂਰਨ ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜੰਮੂ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹ-ਸਾਲਾਰ, ਅਲਫ ਖਾਨ, ਨੂੰ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਜਥਾਨ ਹੋ ਕੇ ਅਲਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡਾ ਸਭਨਾ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਤੇ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਜੇ ਉਹ ਕਰ ਭਰ ਦੇਵੇਗਾ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਅਲਫ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਏਲਚੀ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਪਾਸ ਭੇਜ ਕੇ ਕਰ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ। 'ਨਾਹ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਦੇਣ ਨਾਲੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗਾ। ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਵੇਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਝਾਤ ਨਹੀਂ ਪਾਣਗੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹੀ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਹਿਲੂਰ ਦਾ ਰਾਜ ਸਾਰਿਆ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਵੀ ਬਣ ਜਾਇਗਾ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖ-ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਅਜੇਹੀ ਨਿਮੂਤਾ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਸੰਦ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹਾਂ। ਇਹੀ ਸਾਡਾ ਦੋਹਾ ਜਹਾਨਾ ਵਿਚ ਰਖਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਵੀ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।'

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਸਭ ਨੇ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਦੀ ਕਮਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਐਨੇ ਨੂੰ ਕਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨੇ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਅਲਫ਼ ਖਾਨ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਚੜ੍ਹ ਆਏ। ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਵੀ ਸਰਣ ਲੈਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰ ਆਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇਕੋ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਬਿਝਰਵਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦਯਾਲ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਾ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਸੁੱਟੇ ਤੇ ਵੈਰੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭੱਜ ਨੱਠਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਾਗ ਹੀ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰਿਆ ਲਈ ਘਾਹ-ਦਾਣਾ ਵੀ ਮੁੱਲ ਦੇ ਕੇ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਫੌਜ ਨੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਯੋਗ ਮੁੱਲ ਵੀ ਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਬਹੁਤ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸਕਤੀ ਹੁਣ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਦਾ ਡਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ, ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਜਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਈ 11,000 ਫੌਜੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਕਰ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਨਗਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਨਿਪਟ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹੀ ਸਲੂਕ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਈ ਲੋਕ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਭਜ ਗਏ। ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇਹਾ ਦਲਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲੱਕ-ਤੇੜਵੀਂ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿਤਾ।

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਜਾਬਰ ਜਰਨੈਲ, ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੜ ਭੇਜਿਆ। ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਸਨ, ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਏ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਝ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਸੈਨ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਿਆ। ਸਭ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਿੰਨਾ ਕਰ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਮੰਗਿਆ ਸੀ, ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਉਤੇ ਧਾਵਾ ਵੀ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਪਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਗੁਲੇਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਗੋਪਾਲ ਨਾਲ ਅਜੇ ਸਿੱਝਣਾ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਕਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿੰਨਾ ਕਰ ਇਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ

ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਕਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਤੇ ਨਾ ਉਤਰਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕੁਝ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸੱਤ ਯੋਧੇ ਸਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਗੜੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵੀ ਜੋ ਉਸਦਾ ਸਹਾਈ ਸੀ। ਗੋਪਾਲ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਭੀਮ ਚੰਦ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਗੋਪਾਲ ਕਈ ਦੁਰਲੱਭ ਤੋਹਫੇ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਦੋ ਸਾਦੀਆਂ ਵੀ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੀਤੋ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।¹ ਕਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਜੀਤੋ ਜੀ ਇਕੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਦੋ ਨਾਮ ਸਨ। (ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਤੇ ਜੋ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 1701 ਈਸਵ.) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਆ ਕੇ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਇਸੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਹੋਗੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਸਰਤ ਉਤੇ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਕੰਵਾਰ-ਕੌਨਿਆ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਇਗੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਗਿਆ।)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੇਸੇ ਦਾਸ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਨਾਰਸ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਆ ਕੇ ਇਹ ਦਾਹਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਸਾਮਗਰੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਅਜੇਹਾ ਜਪ-ਤਪ ਸਾਧੇਗਾ ਕਿ ਯੁੱਧ ਦੀ ਦੇਵੀ, ਚੰਡੀ ਪਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਦੇਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੋਧੇ ਜਿਵੇਂ ਭੀਮ ਤੇ ਅਰਜਨ ਵੀ ਚੰਡੀ ਦੇ ਹੀ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਜਿੱਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਸਿੱਖਾ ਉਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਥਨੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਅਗੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਖੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ, ਪਰ ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾ ਲਈ ਕੇਸੇ ਦਾਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

1. ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾ. ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ, ਤਰਤੀਬਵਾਰ, ਸੰਨ 1686 ਈਸਵੀ, 1690 ਈਸਵੀ 1696 ਈਸਵੀ ਤੇ 1699 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੋਏ।

ਨੈਣਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਉਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕੁੰਡ ਖੋਦ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ ਯੱਗ ਹੋਮ ਦੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਬਾਲੀ ਜਾਦੀ ਰਹੀ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬੜੇ ਜਪ ਤਪ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਦੇਵੀ ਪਰਗਟ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਟਿੱਲੇ ਉਤੇ ਗਏ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਡਰਦਿਆ ਡਰਦਿਆ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ "ਮੈਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਇਕ ਮਹਾਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਰ ਮੰਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਦੈਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਬਲੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਭਾਪ ਗਏ ਤੇ ਬੋਲੇ "ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵਧੀਕ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲੇਗਾ? ਕਿਉਂ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਲੀ ਭੇਟਾ ਕਰੋ। ਦੇਵੀ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਦਰਸਨ ਕਰ ਸਕਾਗਾ।"

ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਸੋਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿਓ।" ਪਰ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹਵਨ-ਕੁੰਡ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਉਲਟ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਬੈਠ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਪਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਵਰਦਾਨ ਦੇ ਗਈ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੂਅ ਲਈ ਤੇ ਟਿੱਲੇ ਉੱਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ। 'ਇਹ ਹੈ ਵਰ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਚੰਡੀ ਨੇ ਬਖਸਿਆ ਹੈ - ਇਹੀ ਹੈ ਚੰਡਿਕਾ, ਭਵਾਨੀ ਦੁਰਗਾ ਅਤੇ ਕਾਲੀ। ਇਹੀ ਦੁਸਟਾ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦੀ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।"

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਯੱਗ ਕੀਤਾ। ਯੱਗ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕੇਸੇ ਦਾਸ ਵੀ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਹੋਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੀ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਭੋਜਨ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਸਭ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਖਾਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਤ ਕੇਸੇ ਦਾਸ ਬਹੁਤ ਸਟਪਟਾਇਆ ਅਤੇ ਰੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਰੀਤ ਤੋੜ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ-ਸਮਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਥਾ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦਾਨ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਾਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਿਆ ਹੈ, "ਸੇਵ ਕਰੀ ਇਨਕੀ ਮਨ ਭਾਵਤ, ਔਰ ਕੀ ਸੇਵ ਸੁਹਾਤ ਨਾ ਜੀ ਕੇ।" ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਇਸ ਰੁਦਨ ਉਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਇਹ ਬਚਨ ਉਚਾਰੇ

"ਯੁੱਧ ਜਿਤੇ ਇਨਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
 ਇਨਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸੁ ਦਾਨ ਕਰੇ।
 ਅਘ ਓਘ ਟਰੇ ਇਨਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ,
 ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਫੁਨ ਧਾਮਿ ਭਰੇ।
 ਇਨਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸੁ ਵਿਦਿਆ ਲਈ,
 ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਭ ਸਤਰੂ ਮਰੇ।
 ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈ,
 ਨ ਮੇ ਸੇ ਗਰੀਬ ਕਰੋਰ ਪਰੇ।"

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ
 ਇਵੇ ਕਹਿਣਾ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਮਲ ਕਰਨਾ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
 ਵਡਿਆਈ ਹੈ।

ਕਾਡ 4

"ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ।

- ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ

ਵਿਸਾਖੀ 1699 ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਸੀ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸਨ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼੍ਰਾਮੀ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੇ ਸੋਚ-ਮਗਨ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਪੱਥ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਸਾਜੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੀਕ ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਜੇ ਉਹ ਜਾਤ, ਧਰਮ ਦਾ ਭੇਦ ਛੱਡ ਕੇ, ਮਨ, ਬਾਣੀ ਤੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਕਰੇ ਇੱਕ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਨਿਸਚਾ ਰਖੇ ਵਹਿਮ ਭਰਮ, ਕਰਮ-ਕਾਡ਼, ਜੰਤੂ ਮੰਤ੍ਰ ਤੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਵਿਸਵਾਸ ਨਾ ਰਖੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰੁਤਬੇ ਜਾਂ ਜਨਮ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇੱਕੋ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਵੇ ਤੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਤਸੀਹੇ ਸਹਿ ਕੇ ਵੀ ਸਾਤਮਈ ਰਹਿਣਾ ਇਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਵੀ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਸਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯੁੱਧ ਵੀ ਲੜੇ ਤੇ ਵਿਜੈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਨੇ 2200 ਸਵਾਰ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖੇ ਪਰ ਘੋਲ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਐਨੇ ਕੋਮਲ ਰਹੇ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਬੋਧਿਆਨੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਜਾਮੇ ਦੀ ਝੋਲ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਖਿੜੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਐਨੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਆਏ ਕਿ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਜਾਮਾ ਸਮੇਟ ਕੇ ਚਲਦੇ ਰਹੇ। ਅੱਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਤਾਂ ਅੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਨਾਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਵੀ ਪੂਰਣ ਸਾਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਪੌਣ ਨਾ ਸਰਕੀ, ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਮੁਗਲ

ਸਹਿਨਸਾਹ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਣ ਤੇ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਸਲਤਨਤ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੜ ਰਹੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਉਹ ਐਸੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਿਥਾਹੁਣ ਲਈ ਵੀ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਇਕ ਐਸੇ ਪੰਥ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਧਰਮ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ - ਰਾਜਸੀ ਆਰਥਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ - ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਜੋ ਸਸਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰੇ ਪਰ ਸਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਚੇਤੇ ਰਖੇ, ਤੇ ਜੋ ਕਰੇ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਨਮਿਤ ਕਰੇ।

ਡਾਕਟਰ ਸਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਥਿਰਤੀ ਦੇ ਨਿਤਾਣੇ, ਨਿੱਕੀਆ-ਨਿੱਕੀਆ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆ ਹੋਣ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਿਰਬਲ, ਡਰੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਲਈ ਸਰਧਾ ਅਮੁਕ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌਮੀਅਤ (ਰਾਸਟ੍ਰੀਅਤਾ) ਨੂੰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਕਈ ਇਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਜਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਚਾਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਭਰੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਵੀ ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਥੇ ਚੁੱਕ ਸਕੇ। ਕਹਿਰ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਗਣ ਤੇ ਦੋ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਚੋਰੀ ਛਿਪੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਫੇਰ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਾ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਖੜੋਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਤੇ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਜਾਤੀ-ਭੇਦ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤੀਕ ਵੰਡ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ 'ਦੇਵ-ਬੋਲੀ' ਪੜ੍ਹਾਣ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸੂਦਰ ਸਨ।¹ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਉੱਤੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਸੂਦਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੇਵਲ ਫਰਜ਼ ਹੀ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਆਤਮਕ

1 ਫਿਰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਪੰਜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਸੀ ਜਾ ਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਚਲਨ ਤੇ ਬਸਤਰਾਂ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰਮਲੇ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵੀ ਰਜ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਕੋਈ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਜੇਹੀ ਸਕਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਤਮਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਮੋਹਰੀ ਹੋਵੇ, ਸਗੋਂ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਆਰਥਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਵੀ। ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਵਲ ਸੁਤੰਤਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਗੋਂ ਇਕ-ਸਮਾਨ ਵੀ ਹੋਵੇ।

ਕੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਇਸ ਅਗਨੀ-ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਖਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਵਾਗ ਚਮਕਦੀ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਿੰਘ ਗਰਜਨਾ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, "ਕੋਈ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰੇ। ਮੇਰੀ ਭਗੋਤੀ ਅਜ ਸਿਰ ਦੀ ਤਲਬਗਾਰ ਹੈ, ਖੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਹੈ।"

ਸਭ ਪਾਸੇ ਕਹਿਰ ਦਾ ਸੱਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁੱਝਦਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਹ ਕੀ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾ ਰਹੇ ਹਨ? ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਵੀ ਅਗੇ ਇਹੋ ਜਹੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਈ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਉਠਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ "ਕੀ ਇਸ ਭੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਮੇਰਾ ਸਰਥਾਲੂ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਆਖੇ ਮੈਂ ਸੀਸ ਤੇਰੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫੂਕਦੇ ਹੋ - "ਜੇ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਨ ਕਾ ਚਾਉ, ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ।" ਹੁਣ ਹੋਰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਵਰਤ ਗਈ, ਪਰ ਜਦ ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਹ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਇਕ ਖੱਤਰੀ, ਦਯਾ ਰਾਮ, ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ, ਹੱਥ ਜੋੜ, ਨੈਣ ਅੱਧ ਮੀਟੇ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਅਤਿ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, "ਹੇ ਸਾਹਾ ਦੇ ਸਾਹ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤੇਰੀ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਇਹ ਤੇਰੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਾਵਾਂ। ਇਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸਨੂੰ ਨਾਲ ਦੇ ਇਕ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਅੰਦਰੋਂ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਝਟਕਣ ਦੀ ਕਰੂਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਤੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਨੁਚੜਦੀ "ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ" ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਫਿਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਪਧਾਰੇ। "ਇਕ ਸਿਰ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਲੋੜ ਹੈ," ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਗਰਜਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਝਰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਰਤੀਆਂ ਸੂਹੀਆਂ ਭੱਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਡਰ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਜਾਨ ਹੀ ਖੁਸਕ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਦੌੜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ, "ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਓ, ਉਹ ਕੀ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਸਰਥਾ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮੁੱਲ ਮਿਲੇਗਾ?" ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਬੁਝਾਇਆ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਾ ਸੁਣੀ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਗਰਜ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਧਰਮ ਬਿਨਾ"

ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸਵਾਸੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਮੈਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰੇ।'

ਇਸ ਵੰਗਾਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾਸ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਵਾਸੀ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਜੇ ਹੈ, ਉਹ ਤੇਰਾ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਤੇਰੀ ਭੇਟ ਕਰਦਿਆ ਮੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਕਾਹਦਾ?" ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸਨੂੰ ਅਗੇ ਵਾਗ ਹੀ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਤਲਵਾਰ ਮੁੜ ਸੂਕੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਹੂ-ਚੋਦੀ ਚੰਡੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਜੜ ਪੈ ਗਈ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜਦ ਮੁੜ ਓਹੀ ਬਚਨ ਦੁਹਰਾਏ ਤਾਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸਿੱਖ - ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਦਾ, ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਬਿਦਰ ਦਾ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਦਾ - ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਾਗ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਜਦ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਇਵੇ ਬਲੀਦਾਨ ਲਈ ਆ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, "ਹੁਣ ਬਸ, ਪੰਜਾ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਕੇ ਅਜ ਸਾਬਤ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤੀ ਅਜੇ ਜੀਉਣ ਦਾ ਦੰਮ ਰਖਦੀ ਹੈ।"

ਫਿਰ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾ ਨੂੰ ਹੀ ਤੰਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਏ। ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ - ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਕੇਸਰੀ ਦਸਤਾਰਾ, ਗਲ ਲਿਮਾ ਸੁਰਮਈ ਕੁੜਤਾ, ਉਪਰ ਕੇਸਰੀ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਗਾਤਰੇ ਤਲਵਾਰ, ਤੋੜ ਕੱਛ, ਹੱਥ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਨੈਣ ਭਗਤੀ-ਰਸ ਨਾਲ ਮੁਗਧ, ਜਦ ਉਹ ਦਗਦਗਾਏ ਚਿਹਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ "ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ" ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ।

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਇਕ ਬਾਟਾ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਜਲ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ ਹਿਲਾਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਨੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ - ਜਪੁ, ਜਾਪ, ਦਸ ਸਵੈਯੇ, ਬੇਨਤੀ ਚੌਪਈ ਤੇ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ। ਅਜੇ ਇਹ ਅਲੋਕਾਰ ਕਾਰਜ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ, ਜੀਤੋ ਜੀ, ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾਈ ਬਾਰ ਵਿਚ ਆਣ ਪਹੁੰਚੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਭ ਲਛਣ ਹੈ, ਆਪ ਦਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਧਾਰਣਾ। ਪਤਾਸੇ ਇਸ ਜਲ ਵਿਚ ਘੋਲ ਦਿਓ। ਮੇਰਾ ਖਾਲਸਾ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਬੀਰ ਰਸ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਪੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਸਾਤੀ, ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਵੀ।"

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾ ਦੀਆਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਛਿੜਕਿਆ, ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਵੀ, ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਵੀ। ਨਾਲ ਹੀ "ਬੋਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ

ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ਉਚਾਰਣ ਕਰਦੇ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਤੇ ਇਵੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਉੱਤਰ ਮੰਗਦੇ ਰਹੇ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੱਥ-ਬਧੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾ ਪਿਆਰਿਆ ਅੱਗੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਹੁਣ ਉਵੇਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੋ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਤੀ ਹੈ।"

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਹੱਕੀ-ਬੱਕੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆ ਨੇ ਇਕ ਜਥਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਦੋਹਾ ਜਹਾਨਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ। ਸਿੱਖ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?" ਸਤਿਗੁਰੂ ਥੋਲੇ "ਇਹ ਜੋ ਨਵਾ ਪੰਥ ਮੈਂ ਚਲਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਨਾ ਕੋਈ ਨੀਵਾ ਹੋਵੇਗਾ ਨਾ ਉੱਚਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਣ ਲਈ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗੀ ਹੈ।" ਹੁਣ ਪੰਜਾ ਪਿਆਰਿਆ ਪਾਸ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਸੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਫਿਰ ਸਾਰਿਆ ਨੇ ਇੱਕੋ ਥਾਟੇ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਤਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਛਕੀ।

ਇਸ ਕੌਤਕ ਨੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ ਹੀ ਫੇਰ ਦਿਤੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਰ-ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇੱਕੋ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ਅੱਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਉੱਤੇ ਇਵੇਂ ਆਪਣਾ ਪੁਨਰ-ਜਨਮ ਪਾਇਆ।¹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਖਾਲਸਾ" ਆਖਿਆ ਅਥਵਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਪਣਾ²

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਵੇਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਅੱਜ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਤ, ਜਨਮ ਰੰਗ, ਨਸਲ ਦੇ ਭੇਦ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਹੋ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਮ-ਕਾਡ਼, ਧਾਰਮਕ ਪਾਖੰਡ, ਵਹਿਮ, ਜੋਤਸ ਜੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਤੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਖੋਗੇ। ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਨਿਰੰਤਰ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰੋਗੇ ਜੋ ਸਭ ਦਾ ਰਖਿਅਕ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਨਾ ਨੀਚ ਹੋਵੇਗਾ, ਨਾ ਉੱਚ। ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ "ਭਾਈ" ਦੇ ਸਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਿਆ ਕਰੋਗੇ। ਨਾ ਤੀਰਥ-ਯਾਤ੍ਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਅਵੱਸ ਹੈ, ਨਾ ਤੱਪ ਸਾਧ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਾਲਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਦਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜੀਵੋਗੇ, ਪਰ ਜੇ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਹਰ

1 "ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ" ਵਿਚ ਭਗਤ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਹਿਲਾ ਕੇਵਲ ਅਭਿਲਾਖੀਆ ਨੂੰ ਹੀ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪ ਇਸ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗਣ। ਪਰ ਹੁਣ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਛਕਾਣ ਕਰ ਕੇ ਨਕਲੀ ਧਰਮ-ਪਰਵੇਸ਼ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦੀ ਮੰਗ ਹੁਣ ਘੱਟ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।"

2 ਇਸ ਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ 'ਸੁੱਧ' ਜਾਂ ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ "ਖਾਲਸਾ" ਸਬਦ ਉਦੋਂ "ਬਾਦਸਾਹ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ" ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ, ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ, ਇਸ ਸਬਦ ਦਾ ਠੀਕ ਭਾਵ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵੇਲੇ ਤਤਪਰ ਰਹੇ।

“ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਕ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਗੇ। ਮਰਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੰਘ (ਸਿਰ) ਅਖਵਾਣਗੇ ਤੇ ਨਾਰੀਆਂ ਕੌਰ (ਜਾਂ ਸੇਰਨੀਆਂ)। ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੁਤੀਮਾਰ ਦਾ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾ - ਕੇਸ ਕੰਘਾ ਕੱਛ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੇ ਕੜੇ - ਦੀ ਰਹਿਤ ਰਖੋਗੇ। ਕੇਸ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸੀਆ ਵਾਗ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮਨ ਤੇ ਤਨ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਕੰਘਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਜਲਾ ਰਖਣ ਲਈ ਕੱਛਾ ਜੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੁਸਟ-ਦਮਨ ਤੇ ਸ਼ੈ-ਰਖਿਅਕ ਤੇ ਕੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਚੱਕਰ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਤੇ ਆਦਿ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਅੰਤ, ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਰਜਿਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਗੰਦੀ ਤੇ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਆਦਤ ਹੈ।

‘ਸਸਤ੍ਰਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰਖਣਾ ਰਣ ਵਿਚ ਪਿੱਠ ਨਾ ਦੇਣੀ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣੀ ਅਧਿਕਾਰ-ਵਸ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਜਾਤੀ ਜਾ ਧਰਮ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨਾ ਜਾਣਨਾ ਤੇ ਸਭ ਦੀ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਦੀ ਨਾ ਭੁਲਾਣਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨੀ। ਪਰ ਨਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਮਾਣਾ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਮਿਟਾਣੇ। ਲੋੜਵੰਦਾ ਵਿਚ ਦੇਗ ਵੰਡਣੀ ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋਗ ਦੀ ਧਾਰ ਚਖਾਣੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਗਿਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਣੀ।”

ਇਸ ਨਵੇਂ ਸੁਨੇਹੇ ਨੇ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੁਕ ਦਿਤੀ, ਉਥੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹੌਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

ਕਾਡ 5

“ਬੂ ਕਾਰ ਅਜ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜਸਤ।
ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬਸਮਸੀਰ ਦਸਤ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ (ਜਫਰਨਾਮਾ)

ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹਈਉਦੀਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਹਿਨਸਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਸੂਹੀਆ ਵਲੋਂ ਪੂਰੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। “ਇਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਹਿਮ ਝਾੜ ਛੱਡੇ ਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਡ ਦਾ ਜਾਲ ਤੋੜ ਸੁਟਿਆ ਹੈ। ਵਰਣ-ਭੇਦ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਨਾ ਵੱਡਾ। ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਇਕੋ ਬਾਟੇ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਨਾਤਨੀ ਵਿਚਾਰਾ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਨਰ-ਨਾਰੀਆ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਚਿੜੀਆ ਤੇ ਬਾਜ਼ ਤੁਤਾਵਾਗਾ ਸਵਾ ਲੱਖ ਨਾਲ ਇਕ ਨੂੰ ਲੜਾਵਾਗਾ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਪੰਥ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਸ ਤੇ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੂਨ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਸਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ, ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਤੇ ਆਲਮ ਚੰਦ, ਆਪਣੀ ਚੋਖੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਸਿੰਘ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜੇ। ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਆਲਮ ਚੰਦ ਦੀ ਇਕ ਬਾਹ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਭੱਜ ਨੱਠਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਲੱਜਾਵਾਨ ਹੋ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲਣ ਤੇ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਘਬਰਾਹਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਤਾਣਾ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਹਿਨਸਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢੀ ਜਾਵੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹਾੜੀ

ਰਾਜਿਆ ਦਾ ਯਾਦ-ਪੱਤਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ "ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਦਸਵਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਨੇ ਸ਼ੁਲਾ ਤੇ ਸਾਤੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸਾ ਇਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆ ਵਸਣ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿੰਤੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਆਸੇ ਤੇ ਆਦਰਸ ਨਾਨਕ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਜਦੋ ਅਸਾ ਇਸ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਜੋ ਸਹਿਨਸਾਹ ਲਈ ਵੀ ਵੱਡੇ ਖਤਰੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਨਾਹਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਗੱਦ-ਤੁਪ ਕਰ ਕੇ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਾਹ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਜਿਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਖੂਨ ਦੀਆ ਨਦੀਆ ਵਹਿ ਭੁਰੀਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਜਦ ਆਨੰਦਪੁਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇ "ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ" ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਿਤਰੀ ਧਰਮ ਦੇ ਐਨ ਵਿਰੁਧ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਹਿਨਸਾਹ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਗਠਜੋੜ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਤਿ ਘਿਰਣਾ ਤੇ ਸੰਘਰਸ ਦਾ ਚਾਉ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਾਥੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚੋ ਸਸਤ੍ਰ ਤੇ ਚੋਣਵੇ ਫੌਜੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆ ਠਲੂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਵਫਾਦਾਰ ਪਰਜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਆਪ ਤੇ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਜਾਚਕ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਮਾਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲੈਣ ਦਾ ਹੈ।

ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਇਹ ਯਾਦ-ਪੱਤਰ ਸਹਿਨਸਾਹ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੇ ਇਹ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਕਿ ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਸਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਰਤ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਉਤੇ ਦੋ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲਾਂ, ਪੈਦੇ ਖਾਨ ਤੇ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਰੇਪੜ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤੇ ਜਾਂ ਖਿਰਾਜ ਦੇ ਕੇ ਉਥੇ ਰਹਿਣ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਦੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆ ਨੂੰ ਪੰਜ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀਆ ਦੇ ਕੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੀਅਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਵੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ

ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਅਜੇਹੀ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜੀ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਸੁੱਟੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੋਵੇਂ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਅੱਗੇ ਬੰਨ੍ਹੀਏ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਪਦੇ। ਅੰਤ ਜਰਨੈਲ ਪੈਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਆਹਮੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਦੇ ਦੇ ਹੱਥ ਕਰਨੇ ਚਾਹੇ। ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਦੇ ਕੇ ਵੰਗਾਰਿਆ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਲੜੋ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾਇਆ ਤੇ ਪੈਦੇ ਖਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗਰਜ ਕੇ ਬੋਲੇ 'ਮੈਂ ਹਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਿਸਾਬ ਚੁਕਾਣ ਆਇਆ ਹਾਂ।'

ਪੈਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਾਅਨਾ ਮਾਰਿਆ 'ਫਿਰ ਹਿਸਾਬ ਚੁਕਾਏ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਜੇ ਪਿਛੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ।' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੇ 'ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਰੋ।'

ਪੈਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਕਈ ਭੁਆਟੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਚਾਲ ਐਨੀ ਫੁਰਤੀਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਢਾਲ ਹਰ ਵੇਰ ਵੈਰੀ ਦੀ ਸੱਟ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਝਲ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਹਾਰ ਕੇ ਉਸਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਇਕ ਸੂਕਦਾ ਤੀਰ ਛੱਡਿਆ। ਇਹ ਤੀਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਨਾਲੋਂ ਖਸਰ ਕੇ ਲੰਘ ਗਿਆ। 'ਕਿੰਨੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਤੀਰੰਦਾਜ਼ ਹੋ।' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਅਨੇ ਨਾਲ ਆਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਨਿਸਾਨੇ ਤੇ ਖੁੰਝ ਗਿਆ।

ਪੈਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਹੁਣ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ 'ਕਮੀਨੇ ਪਾਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਵਾਰ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ।' ਤੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਤੀਰ ਅਚੁਕ ਨਿਸਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਇਹੀ ਭਾਗ ਸੰਜੋਅ ਨਾਲ ਕਜਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਿਸਾਨਾ ਅਜੇਹਾ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਲਗਾ ਕਿ ਪੈਦੇ ਖਾਨ ਬੇਹੋਸ ਹੋ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿਤੇ।

ਹੁਣ ਦੀਨ ਬੇਗ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲੀ। ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ, ਪਰ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਤਿਤਰ ਬਿਤਰ ਹੋ ਕੇ ਭਜ ਉਠੀ। ਦੀਨ ਬੇਗ ਆਪ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਖਮੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਭੱਜ ਉਠਿਆ। ਰੋਪੜ ਤੀਕ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਿਰਣਾਇਕ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧ ਗਏ।

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸਭ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸਨਾ ਨੂੰ ਆਵੇ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਘੋੜਾ ਜਾਂ ਸਸੜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੂਰਮੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਆ ਰਲੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਢਾਲਾਂ, ਨੇਜੇ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਬਣਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰੀਗਰ ਵੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਤਰਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾਈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਨੇ ਰਾਏ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜੇ ਸਮੁੱਚੀ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਆਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਵੇ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਘਿਰੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਤ੍ਰੇਹ ਨਾਲ ਤੜਪ-ਤੜਪ ਕੇ ਮਰ ਮੁਕ ਜਾਵੇਗੀ, ਤੇ ਜਾਂ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਵੇਗੀ। ਸਭਨਾ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੰਮੂ ਨੂਰਪੁਰ, ਮੱਛੀ ਭੂਟਾਨ, ਕੁਲੂ ਕੈਥਲ, ਗੁਲੋਰ ਚੰਬਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮੋਹਰੀ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇਸ ਸਾਝੇ ਦਲ ਨੂੰ ਦਿਤੀ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸੀ, ਇਸ ਦਲ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਜਾਂ ਜਿਸ ਥਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਨਗਰ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸਰੂ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਕਿਰਾਇਆ ਤੇ ਕਰ ਭਰ ਕੇ ਦੇਣ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਗਰ ਦੀ ਚਹੁਆ ਪਾਸਿਆ ਤੇ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਨੁਕਰਾ ਦਿਤਾ, ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਨਗਰ ਵਸਿਆ ਹੈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਦੇ ਕੇ ਖਰੀਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਜਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜੇ ਫੇਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਬਚਾਉ ਕਰਨਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੋਸ ਠੰਢਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਤੇ ਅਮਨ ਖਰੀਦਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਉਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਪਾਸ ਇਸ ਵੇਲੇ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸੀ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਯੁੱਧ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ

ਸਪੁੱਤਰ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੀ ਮਸਾ ਮਸ ਹੀ ਫੁੱਟੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਇਕ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਤੇ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਦੇ ਦੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੋ ਵਖ ਵਖ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਕ-ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨੀਅਤ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਧਾਵਾ ਨਾ ਕਰਨ, ਸਗੋਂ ਹਾਲੇ ਬਚਾਉ ਉਤੇ ਰਹਿਣ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਗ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਣ ਲੱਥੀ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਇਤਨੇ ਮਰਦਮੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ-ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਲੜੇ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਸਫਾ ਵਿਚ ਗੜਬੜੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਦੋ ਰਾਜਪੂਤ ਜਾਤਾਂ, ਰੰਘੜ ਤੇ ਗੁੱਜਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਬੜੀ ਧਾਕ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜ ਦੇ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਨਗਰ, ਨੂਰ ਤੇ ਰਾਜਪੁਰ ਲੁੱਟ ਲਏ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜੇ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਚੁੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਚਾਉ ਅਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਾ ਚਲੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗੂ, ਜਗਤੁੱਲਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੈਰੀ ਦੇ ਕਈ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਲਿਜਾਣ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਇਕ ਉਚੇ ਟਿੱਲੇ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਤੀਰਾ ਉਤੇ ਤੀਰ ਵਸਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਟ ਅਜੇਹੀ ਟਿਕਾਣੇ ਬੈਠਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਰ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਦਾ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜਾਨ-ਤੇੜਵਾਂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਅਸਫਲ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਕਈ ਮੁਨੀ ਘੋਲਾ ਤੇ ਪਿਛੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਣਾ ਪਿਆ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰ ਮੰਡੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਹੇਠੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਵੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਜਾਣਗੇ। ਸੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇੱਕੋ ਸੇਧ ਉਤੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਜੋਰ ਲਗਾ ਦਿਤਾ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਹੀ ਮਰਦਮੀ ਨਾਲ ਜੂਝਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਫੱਟੜ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਪੈਦਲ ਹੀ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰੀ ਜਾਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਚਾਉ ਮਚਾਇਆ। ਉਹ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜੇ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਪਿਛੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਿਆ।

ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛੇ ਹਟਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਚਾਲ ਚਲੀ। ਇਕ ਜਾਗਲੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਰਾਬ ਪਿਆ ਕੇ, ਸੰਜੋਅ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪਿੰਡਾ ਢੱਕ, ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰਾ ਨੇੜਾ ਠੋਕ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਦੇਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਟੁੱਟਣਾ ਸੀ, ਪਿਛੇ ਆਉਂਦੀ

ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਨੇ ਅੰਦਰ ਘਿਰੀ ਭੱਖੜੇ-ਮਾਰੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਉਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਝੇ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ, ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਜੋ ਪੰਜ ਸੌ ਦੀ ਫੌਜੀ-ਟੁਕੜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਚੇਰੀ ਚੇਰੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾਰ ਟੱਪ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੇ 'ਜੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਭੱਜ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਣ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘ੍ਰਿਣਤ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕ ਦਿਤਾ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿਛੇ ਇਕ ਜਹਿਰੀ ਨਾਗ ਦੇ ਡੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਜਦ ਇਹ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਚੀਕਦਾ ਚੰਘਾੜਦਾ ਹੋਇਆ ਅਗੇ ਵਧਿਆ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਅਣਕੱਜੇ ਹੇਠਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨੇਜਾ ਖੋਭ ਦੇਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਜੋ ਇਸ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿਰ ਵੱਢ ਲਿਆਣਾ ਸੀ। ਇਵੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਵੀ। ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਧੜ ਵਿਚ ਨੇਜਾ ਖੁਭਾਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹਾਥੀ ਚੀਕਾ ਮਾਰਦਾ ਆਪਣੀ ਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦਾ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਨੱਠਾ। ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਨਾਲ ਦੋ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਤੇ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਮਚਿਆ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਫੌਜੀ ਜਖਮੀ ਕਰਵਾ ਜਾ ਮਰਵਾ ਕੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਲੁਟਾ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭੱਜ ਉਠੀ। ਇਸੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਗੂ, ਰਾਜਾ ਘੁਮੰਡ ਚੰਦ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਨਸਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਹੋਰ ਤਰਲੇ ਕੱਦਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਵੇਰ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀਏ ਰਲ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ। ਐਤਕੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਇਵੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ ਵੇਖ ਜੇਸ ਨਾਲ ਮੱਚ ਉੱਠੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾਏ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਨਠਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਵੇਰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੰਦੂਕਚੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਇਨਾਮ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਖੜਾ ਇਕ ਸੇਵਕ ਸਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੇ ਉਸਦਾ ਭਾਈ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਚਿੱਤ ਹੋ ਗਏ।

ਐਨੇ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾ ਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਣ ਪਹੁੰਚੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਲੜਾਈ ਕਰਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਹੋਰ ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਸਤੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਪਿਛਲੀ ਟੁਕੜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਤੀਕ ਘੁਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾਣ ਦੀ ਸਬੀਲ ਸੋਚੀ। ਪਰ ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਐਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਭੱਜ ਜਾਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਸਟ ਦੇਣ ਲਈ ਖਿਆ ਮੰਗੀ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ ਹੁਣ ਕਿਥੇ ਮੁੜਨਗੇ? ਪਰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਏ ਆ ਗੱਜੇ। ਹੁਣ ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਨੀ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਤੋਹਫੇ ਭੇਜ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸਖਾਵਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨੇ ਵੀ ਇਵੇ ਹੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਵਾਈ ਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਸ ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਤੀ ਵਰਤ ਗਈ।

ਕਾਂਡ 6

‘ਧੀਨ ਜੀਓ ਤਿਹ ਕੇ ਜਗ ਮੈ,
ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿੱਤ ਮੈ ਜੁੱਧ ਬਿਚਾਰੈ।’

- ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਜਿਉਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਦਾ ਕੁਝ ਸਮਾ ਮਿਲਿਆ, ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਸੂਖਮ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅੰਗਾਂ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸਰਧਾਲੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਚੋਣਵੇਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਸੜ੍ਹ ਭੇਟਾ ਕਰਦੇ। ਸਵੇਰੇ ਸਾਮ ਦੀਵਾਨ ਲਗਦੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸਬਦ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੇ। ਸਦਾ ਉਸ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਤੇ ਜੋ ਕਰਨਾ ਉਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਣ ਕੇ ਕਰਨਾ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤ, ਧਰਮ ਤੇ ਜਨਮ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵੀ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝੇਗਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਝੱਟ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛੱਨਾ ਭਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਪਰ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਮਲ, ਚਿੱਟੇ ਹੱਥਾਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ, “ਇਵੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸਾ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਨਹੀਂ।” ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, “ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਬੜੇ ਅਮੀਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿਤਾ।” ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛੱਨਾ ਭੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣਾ ਮੈਂ ਪਾਪ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।”

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਤੇ ਦਰਸਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਧਾਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਲੰਕਾ, ਕਾਬੁਲ, ਕੰਧਾਰ, ਤਿੱਬਤ ਤੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਵੀ। ਇਕ ਵੇਰ

ਇਕ ਸਿੱਖ ਬੜੀ ਦੂਰ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸਨਾ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਲਿਖਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਉਸਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, 'ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਧਨ ਕਮਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਾਡੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।' ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਣ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਅਰੰਭਿਆ ਤੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੋਪਣਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਪਰ ਜਦ ਉਸਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਅਨੰਦ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈਂ ਪਾਇਆ', ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦਿਲ-ਭਿੰਨੇ ਸਰਧਾਲੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ 'ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਾਣ ਲਈ ਰਹਿ ਹੀ ਕੀ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਆਨੰਦ ਹੀ ਆਨੰਦ ਸਮਾ ਗਿਆ ਹੈ।' ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, 'ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਤੇ ਐਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ।'

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੁਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਇਕ ਕੰਧ ਦੀ ਲਿਪਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੁਝ ਸੇਵਕਾਂ ਸਮੇਤ ਉਧਰੇ ਲੰਘੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਮੇ ਉੱਤੇ ਚਿੱਕੜ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਛਿੱਟਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਆਖਿਆ 'ਕੋਹੀ ਉੱਤਮ ਸੇਵਾ ਕੋਹੀ ਬੇਧਿਆਨੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਫੱਲ ਦੰਡ ਵਿਚ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।' ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸੇਵਕ ਉਸ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਜਾ ਪਏ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮਨ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ, 'ਮੇਰੇ ਬਚਨ ਦਾ ਪਾਲਣ ਤੁਸਾਂ ਕੋਹੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਵਿਆਹ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੁ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਫਲ ਵਜੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਧੇ ਫੁਲੇ।' ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਇਕ ਸਰਧਾਲੂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਆਖਿਆ 'ਆਪ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇਸ ਗਰੀਬ ਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।' ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਬੀਰ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਰ ਦਿਤਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਅਤਿਥੀ ਕਈ ਵੇਰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਮੋੜ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁੱਛ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ। ਜਦ ਉਹ ਲੰਗਰਖਾਨੇ ਅੱਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾਏ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।' ਕੋਈ ਆਖੇ, 'ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਣਗੇ, ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ

ਜਾਵੇਗਾ।' ਪਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਜੋ ਕੱਚਾ ਪਕਾ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੱਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ "ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਤਿਥੀ ਤੁਹਾਡੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਆਵੇ, ਜੋ ਕੁਝ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰ ਦਿਓ। ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਖਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਲੋੜਵੰਦਾ ਅੱਗੇ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਗਰੀਬ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਹੈ।"

ਇਕ ਵੇਰ ਰਾਸਨ ਦੀ ਥੁੜ ਕਰ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਤੇ ਛੁਟ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਣਾ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ "ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਕਾ ਦੇ ਹੱਥੇ ਨਾਸ ਕਰਾਵੇ।" ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰ ਅੱਗੇ ਮੁਆਫੀ ਲਈ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਮਾਤਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਇਹ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਲਈ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਤੀਕ ਹੀ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਥੁੜ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਿਗਾਨੇ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਓਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ।" ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਲਈ ਕਰੜਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੀ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਖਿੱਚੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭਗਤ ਦੇ ਭੋਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ-ਸਕਤੀ ਦੀ ਸੂਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਮੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਘੋੜੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਸਤਬਲ ਵਿਚੋਂ ਚੋਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰੁੱਪ ਰਹੇ ਤੇ ਜਦ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਵਾਲਸਰ ਦੇ ਮੇਲੇ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਥੇ ਪਹਾੜੀ ਲੋਕ ਤੇ ਰਾਜੇ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਤੇ ਕਈ ਬਹੁਮੁਲੀਆ ਭੇਟਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾ ਭਵਿੱਖ ਉਸਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਚੇਤੇ ਰਖਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ।" ਇਵੇਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜੇ ਤੇ

ਰਾਣੀਆ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੇ ਮਧੁਰ ਬਚਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਸੀਅਤ ਤੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਮੋਹੇ ਹੀ ਗਏ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਭੋਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਭ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਦਾ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ "ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਲਾਜਲੀ ਦੇ ਦੇਈਏ?" ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਲੋਕ ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ ਤੇ ਜੋਤਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭੇਦ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਜਾਦੂ ਜੋਤਸ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਘੜੀ ਓਨੀ ਹੀ ਸੁਭ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਦੂਜੀ ਤੇ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਪਣੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਠੀਕ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।"

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਰਿ-ਗੋਪਾਲ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਵੈਸਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੇ ਦਰਸਨਾ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸਰਧਾਲੂ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਜਦ ਉਸਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਾਸ ਦਾ ਆਹਾਰ ਕਰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਰਧਾ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਇਆ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਇਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕੜਾ ਵੀ। ਪਰ ਘਰ ਮੁੜਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਅਚੰਭਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਹਰਿ-ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ "ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕੜਾ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਆਪ ਦੇ ਦੇਵਾਂ ਹਾਂ। ਹਰਿ-ਗੋਪਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਵਿਦੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਜਦ ਘਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਪੈਣ ਕਰ ਕੇ ਨਾ ਉਸ ਪਾਸ ਧਨ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਸਾਤੀ। ਮੁੜ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਖਿਆ "ਗੁਰੂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਉਸਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸੁਆਦ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਦਾ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲਣ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਸਾਤੀ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਾਣ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਓਹੀ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਖਾਣ, ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਸੁਆਦ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਸਿੱਖ

ਲਈ ਮੰਗ ਕੇ ਜਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾਣਾ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਜਾ ਪੂਜਾ ਦੇ ਧਾਨ ਦੀ ਝਾਕ ਰਖਣੀ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੁੱਚੀ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਜੇ ਮਿਲੇ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਧਿਆਨ-ਮਗਨ ਹੋ ਕੇ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਨਾਲ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਭਰਮ ਸਭ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਪਠਾਣ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌ ਫੌਜੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਠਾਣਾ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦਾ। ਦੋਸੀਆ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਸ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਫਿਰ ਚੌਕੰਨੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਸੱਯਦ ਬੇਗ ਤੇ ਅਲਫ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਨੂੰ ਫੌਜਾ ਸਮੇਤ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਤੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਭੇਟਾ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਸੱਯਦ ਬੇਗ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਮਹਿਮਾ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅਲਫ ਖਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਪਿਆ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਦੀ ਸਾਤੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਮੁੜ ਆਨੰਦਪੁਰ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਅੱਠ ਸੌ ਯੋਧੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਛੱਡ ਕੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੈਦਾਨ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੀ ਅਚੁਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਦਸੇ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕਿ ਉਹ ਵੈਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤਕ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਕਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਲੰਘ ਦਿਤਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੇਖ ਵੈਰੀ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੁਣ ਆਪ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਉਤਰੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬੰਨ੍ਹਾਇਆ। ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭਾਜ ਹੋਈ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਮੁੜ ਸਾਤੀ ਵਰਤ ਗਈ।

ਪਰ ਇਹ ਸਾਤੀ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਚਿਰੀ ਹੀ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਜਰਨੈਲ ਸੱਯਦ ਖਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਇਸ ਵੇਲੇ

ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਸੌ ਫੌਜੀ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸੱਯਦ ਬੇਗ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕੁਝ ਘਬਰਾਏ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤਦਾ ਤੇ ਹਾਰਦਾ ਹੈ, ਹਥਿਆਰ ਜਾਂ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਜੇ ਸੱਚ ਲਈ ਲੜਦਾ ਹੈ, ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।" ਸੱਯਦ ਬੇਗ ਨੇ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦੁੱਦ-ਯੁੱਧ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ, ਦੀਨ ਬੇਗ, ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਾ ਕ੍ਰੋਧ ਸੀ ਕਿ ਸੱਯਦ ਬੇਗ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਉਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਪਿਛੇ ਆ ਕੇ ਅਜੇਹਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੱਯਦ ਬੇਗ ਸਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜੇ ਤੇ ਵੈਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ।

ਐਨੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਐਨੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵਲੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਸੱਯਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ "ਮਾਸ਼ੂਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਛੂ ਕਿਉਂ ਵੀਟਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰੋ। ਇਸੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਪਟ ਘੋੜਾ ਉਸ ਵਲ ਦੌੜਾਇਆ। ਪਰ ਜਦ ਉਸਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਸਾਤੀ ਤੇ ਜਲਾਲ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ "ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਰ ਕਰੋ। ਮੇਰਾ ਅਜੇਹੇ ਮਹਾਪੁਰਖ ਉਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਬਝਦਾ।" ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ "ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਵਾਂ?" ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਇੰਨਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਖੜੋਤਾ ਤੇ ਸਜਲ ਨੇੜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ "ਤੁਸੀਂ ਦੋਹਾ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ।" ਸੱਯਦ ਖਾਨ ਆਪ ਤਾਂ ਨਾ ਲੜਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਯੁੱਧ ਛੇੜ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ, ਰਮਜਾਨ ਖਾਨ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਐਨੀ ਘਟ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਜਾਂਦੀ ਦਿਸੀ। ਇਸ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੈਰੀ ਉਤੇ ਇੱਕੋ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਟੁੱਟ ਕੇ ਜਾ ਪੈਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਕਾਫੀ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ ਵੀ ਗਏ, ਪਰ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭਾਜ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕਾਫੀ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਇਸ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ-ਚਿਤ ਮੁੜੇ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦ ਐਨੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ

ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ। ਕਾਜੀ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਾਦਸਾਹ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੱਦੇ। ਇਸ ਉਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਕ ਵਿਸੇਸ ਦੂਤ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ 'ਤੁਹਾਡਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਇਕ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤਫ਼ਹਿਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਤਾ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ, ਜੋ ਮੈਂ ਸਰਬ ਸਕਤੀਮਾਨ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਪਾਈ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਜਾਂ ਸਿਕਵਾ ਸਿਕਾਇਤ ਹੈ ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਕ ਦਰਵੇਸ ਵਾਂਗ ਸਲੂਕ ਕਰਾਂਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿਉਗੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਣਾ ਪਵੇਗਾ।"¹

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਾਦਸਾਹੀ ਵਿਚ ਹੀ ਯਕੀਨ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਤੇ ਸਰਬ ਸਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਹਾਂ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਭੁਲ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆ, ਸੂਫੀਆ, ਸਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਰੁੱਧ ਸਦਾ ਵਿਤਕਰੇ-ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਜਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਦਸਾਹੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸੁਲਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਸਾਡੇ ਰਾਹ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ।"

ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਦਿਆ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਬਾਦਸਾਹ ਦੇ ਦੂਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਸਨਮਾਨ ਬਖਸਿਆ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ।

1. ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਭੈ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, "ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਮੁਅੱਲਾਂ", ਭਾਗ 1, ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਨਵੰਬਰ 20, 1693 ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਸੂਚਨਾ। ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ (ਦਸਵਾਂ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ।"

("ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ", ਡਾ ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੰਨਾ 65)

ਕਾਡ 7

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ।
ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੈਰੀ ਆਉ।'

- ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਸਿੱਖ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸਨਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚੋਣਵੇ ਘੋੜੇ ਜਾਂ ਸਸਤ੍ਰ ਵੀ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਸਤ੍ਰ-ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਸਾੜੀ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਇਵੇਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਝੱਖੜ ਝੁਲਣ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਦਾ ਹੁੱਸੜ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਸਾੜ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਅੰਤਿਮ ਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਘੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹੀ ਫੌਜ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਵੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹਿਨਸਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਆਪ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਗੂ, ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ। ਉਹ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਥੇ ਬਾਦਸਾਹ ਘੇਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀ ਉਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ-ਪਿਤਾਮਾ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਜਣ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਇਹ ਨਵਾ ਪੰਥ ਚਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।"

ਬਾਦਸਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਤੇ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਫੌਜ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਘਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ, ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਵਜੀਰਖਾਨ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਵੀ ਇਸ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲੇ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਚੜ੍ਹੇ ਆਉਂਦੇ ਤੂਫਾਨ

ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ (ਜੋ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਘਟ ਸੀ) ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਜਦ ਵੈਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਐਨੀ ਜ਼ੁਸਤੀ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਅਚੂਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਦਾਗੀਆਂ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਤੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਬਣੇ ਉੱਚੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਮ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਦੋ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਸਫਾ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਪੈਤਤਾ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਇਵੇਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੋਕਾਲਿਫ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਵੈਰੀ ਦੇ ਨੌਂ ਸੌ ਜਵਾਨ ਤੇ ਅਫਸਰ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਨਿੱਤਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਫੜਨ ਦਾ ਹਰ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਸੋ ਹੁਣ ਵੈਰੀ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਵੇਖੋ, ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਕਿਵੇਂ ਈਨ ਮੰਨਦੇ ਜਾ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਤੜਪ ਤੜਪ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਚੋਖਾ ਮਾਲ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤ-ਵਹਾਈਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਸਿੱਖ, ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਈਆ ਯੁੱਧ ਦੇ ਫੱਟੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉੱਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਿਗਾਨੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਰਖੇ ਬਿਨਾਂ ਫੱਟੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਿਕਾਇਤ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਦ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਈਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਖਿਆ, "ਤੁਸਾ ਆਪ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਬਿਨਾ ਜਾਤ, ਜਨਮ ਆਪਣੇ-ਬਿਗਾਨੇ ਦੇ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਦ ਫੱਟੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਸਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਦਿਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਬਿਗਾਨਾ।" ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ।"

ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਮੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਤਾ ਕੁਝ ਮਿਲ ਜਾਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਸਨ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਘਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਹਰੇ ਆਉਂਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਾਲੀ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਨੇ ਕੱਟ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਥ੍ਰਿਫਾ ਦੇ ਪੱਤਿਆ ਜਾ ਉਸ ਦੀ ਛਾਲ ਨੂੰ ਪੀਹ ਕੇ ਆਟੇ ਦੀ ਥਾ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੈਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਸਹਿਣ ਤੇ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਣ, ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਨਾ ਹੀ ਮੰਨੇ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਸਾਨੂੰ ਘਰ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਲੇ 'ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕਿਵੇਂ ਦੇਵਾਂ' ਤਾਕਤ ਸਾਡੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਜੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੜੇ ਤਾਂ ਸਭੇ ਕੱਟ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੁਸੀਬਤ ਹੈ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਵੀ ਜੇ ਏਨੇ ਚਿਰ ਤੇ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਿੱਤ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦਾ ਏਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਘੱਟ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖੋ, ਦੁੱਖ, ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਉਸੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।" ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਅੰਤ ਹਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਲਿਖ ਦਿਓ, ਕਿ 'ਨਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦੇਵਾਂਗਾ।' ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਾਂਗੇ, ਜਦ ਇਹ ਘਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਸਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਇਹ ਫਿਰ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ ਸਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਦੁੱਖ ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣੇ ਪਏ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਲੀਮਾ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਧਦੇ ਖਰਚਾ ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਚਲੀ। ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਘਰ ਮੁੜ ਜਾਏਗੀ। ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੁੜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਦ ਚਾਹੁਣ, ਆ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ

ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪੇਸਕਸ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਜੋਦਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਸਹੁੰ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਸਕਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਾਹਲੇ ਨਾ ਪਵੋ, ਕੁਝ ਚਿਰ ਦਮ ਰੱਖੋ।' ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੱਠ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਅਜਮਾਇਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਟੁੱਟਾ ਭੱਜਾ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਗੱਡਿਆ ਵਿਚ ਲੱਦ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਖ਼ੀਨਖਾਬ ਨਾਲ ਢੱਕ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਭੇਜਿਆ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੁਝ ਮਸਾਲਚੀ ਵੀ ਸਨ। ਜਦ ਵੈਰੀ-ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਾਨ ਜਾਚਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵੇਰ-ਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ "ਬਹੁਮੁੱਲੀਆਂ" ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਰਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਏ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਬਚਾਓ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਵੈਰੀ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੇ ਬਾਦਸਾਹ ਦਾ ਇਕ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਸੁਨੇਹਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਸ ਘਿਨਾਉਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਉੱਤੇ ਕਸਮ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਹ ਪੇਸਕਸ ਦਹੁਰਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਚ ਨਹੀਂ ਆਏਗੀ। ਸਿੱਖ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਦਸਾ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਜੇ ਅਸਾ ਮਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੜ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਹੀਦ ਹੋਈਏ, ਭੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਤੇ ਚੰਗੇਰੀ ਮੌਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਅੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜੋ ਨਾਲ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਘੋੜਿਆ ਉੱਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆ, ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਅਗਨੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਾ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਿਧ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਧਰਮ-ਪਤਨੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਸਾਹਿਬ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਯੂ ਅੱਠ ਤੇ ਛੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ, ਨਾਲ ਦੇ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਦੂਜੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਰਾਤ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹਨੇਰਾ, ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਕਾਟਵੀਂ ਸਰਦੀ, ਸੰਨ 1704 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਦਿਲ-ਵਿੰਨ੍ਹਵੀਂ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ।

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਤਿਮ ਵੇਰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣੀ ਕੀਤੀ

ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧਰਮ-ਪਤਨੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸੰਬੰਧੀ ਪਾਸ ਰੋਪੜ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਸੋਈਆ, ਗੰਗੂ ਆਣ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖੇੜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਜਾ ਵਸਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਮੰਨ ਗਏ। ਪਰ ਗੰਗੂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਵਿਗੜ ਗਈ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ 'ਚੰਗਾ ਮੈਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਂਦੇ ਹੋ ਮੇਰੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ। ਇੱਕ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਪਨਾਹ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਚੋਰੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਥੱਪਦੇ ਹੋ?'"

ਮਾਤਾ ਜੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹੇ ਪਰ ਗੰਗੂ ਨੇ ਇਸ ਮਾਲ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜਾ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਆ ਲੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਬਥੇਰਾ ਹਟਕਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਬਦੋਬਦੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਆਣ ਵੜੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਨੰਨ੍ਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਝੁੱਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸਗੋਂ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਿਹ" ਗਜ਼ਾ ਕੇ ਅਡੋਲ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਖੜੋਤੇ ਰਹੇ। ਕਾਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਬੱਚੇ ਹੋ, ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਤਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸਣਾ ਸਾਹਜਾਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।"

"ਨਹੀਂ, ਕਦੀ ਨਹੀਂ" ਉਹ ਦੇਵੇ ਇਕ-ਜਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਘ-ਗਰਜਨਾ ਨਾਲ ਬੋਲੇ "ਅਸੀਂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ। ਨਾ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਦੀ ਹਾਰ ਮੰਨੀ ਹੈ, ਨਾ ਅਸੀਂ ਮੰਨਾਂਗੇ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ? ਉਹ ਤਾਂ ਅਮਰ ਹੈ।" ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਕਮਾਲ ਮਰਦਉਂਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਸੱਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਪਰ ਚਮਕਦੀ ਸੂਰਤ, ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਲਗੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਪੱਗਾਂ, ਕਮਰਕੱਸੇ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਤੀਰਕਮਾਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਥ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਧਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ "ਹਾਇ ਕਿੰਨੇ ਸੁਹਣੇ ਹਨ, ਤੇ ਕੇਹੇ ਸੂਰਬੀਰ! ਜੇ ਕਦੀ ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਚਮਤਕਾਰ ਕਰ ਵਿਖਾਣ।"

ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਮਸਤ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਹੀ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ

ਨੇ ਕਾਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ "ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਜਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?" ਕਾਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਵੈਰੀ ਜਾ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਇੱਕੋ ਹੀ ਰਸਤਾ ਹੈ ਜਾ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰੇ ਤੇ ਜਾ ਮੌਤ।" ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ "ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੀ ਅਲੂਝ ਉਮਰ ਦਾ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਹੁਣ ਵੀ ਮੰਨ ਜਾਓ ਤੇ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੀ ਬਚਾ ਲਓ ਤੇ ਸਾਡੇ ਹੋ ਕੇ ਇੱਜ਼ਤ ਮਰਾਤਬੇ ਵੀ ਪਾਓ।" ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ "ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਮਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ, ਵਾਗ ਸਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਪਰ ਨਾ ਈਨ ਮੰਨਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੀਨ।"

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਮੌਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਦਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੋਹਾ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਓ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿਓ।" ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਦੋਹਾ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਮੁੜ ਫਤਹਿ ਗਜ਼ਾਈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਕਰਹਿਰੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ

ਤੁਸਾ ਸਭਨਾ ਦਾ ਸੁਕਰੀਆ ਜੋ ਤੁਸਾ ਸਾਡੇ ਮਾਸੂਮਾ ਨਾਲ ਐਨਾ ਚੰਗਾ ਇਨਸਾਫ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਕੀਤੇ ਦਾ ਫਲ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਬ 'ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ' ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਖਿਆ "ਮੇਰੀ ਨਾਜ਼ੀਜ਼ ਰਾਏ ਵਿਚ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਚੁਕਾਣਾ ਕਿਵੇਂ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ?" ਜਦ ਬਾਕੀ ਸਭਨਾ ਨੇ ਸਮੇਤ ਦੀਵਾਨ ਸੱਚ ਨੰਦ ਦੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਭਰੀ ਕਰਹਿਰੀ ਵਿਚੋਂ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਇਹ ਆਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਠ ਕੇ ਚਲ ਗਿਆ "ਮੈਂ ਇਹ ਘਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਡੇ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੰਗੇਗਾ।"

ਦੋ ਨੰਨ੍ਹੀਆਂ ਮਾਸੂਮ ਸ਼ਿੰਦੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਧਕ ਖਬਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਮਲ ਦਿਲ ਜਰ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿਤੇ। ਲੋਕ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਉਤੇ ਅੱਥਰੂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਖਦੇ ਸਨ "ਇਸ ਉਪਦ੍ਰਵੀ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁਣ ਹੋਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਾਪ ਦਾ ਨੱਕੋ ਨੱਕ ਭਰਿਆ ਪਿਆਲਾ ਹੁਣ ਡੁਲ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਵੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਕੀਤਾ।

। ਇਸ ਚੰਗਿਆਈ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਉਕਾ ਹੀ ਬਚਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 1947 ਵਿਚ ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਸਭੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੁਰਖੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਘੋਲ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਗਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹੇ-ਨੁਮਾ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਆ ਪਨਾਹ ਲਈ, ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਆਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਬਾਕੀ ਫੌਜੀਆ ਨੂੰ ਉਹ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੈਰੀ-ਦਲ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਛੱਡ ਆਏ ਸਨ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਤੀਰਾ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਵੈਰੀ ਤੇ ਵਰ੍ਹਾਈ ਗਈ। ਦੋ-ਦੋ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਸਿੱਖ ਬਾਹਰ ਜਾਏ ਤੇ ਭਾਰੀ ਕਟਾ ਵੱਢ ਕਰ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸਹੀਦ ਹੋ ਜਾਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੋ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰੋਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਥੇ ਹੀ ਦੁੰਦ-ਲੁੱਧ ਕਰਦੇ ਸਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਵੀ ਸਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਚਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਾਤ-ਚਿਤ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ "ਹੇ ਸਰਬ ਸਕਤੀਮਾਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇਰੀ ਇਹ ਅਮਾਨਤ ਵੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿਤੀ।"

ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਗੇ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਥੇ ਤਿੰਨ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਵੈਰੀ-ਦਲ ਦੀ ਅੱਖ ਬਰਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਲਾਮਤ ਰਹੀ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦਾ ਅਣਗਿਣਤ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਸਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਕਿਤੇ ਸੁੱਕ ਹੀ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ "ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਗਾ।"

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਇਕਲਵਾਜ਼ੇ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਕ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਣ। ਇਥੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜੇ ਦੇ ਪੰਜੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆ ਖੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ "ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤੁਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰੋਗੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਉਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਥ ਦੀ ਵੇਲ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਓ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨੇਤਰ ਜੋ ਦੋ ਬੱਚੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਜਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ, ਹੁਣ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਛਲਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤੇ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਿਆ। ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦਿਤੀ "ਤੁਹਾਡੀ ਦੋਹਾ ਜਹਾਨਾ ਵਿਚ ਸੁਰਖਰੂਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਸਿੰਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜ ਉਹ ਵੈਰੀ ਦਲ ਤੇ ਬਚ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਸੇਧ ਤੁਰ ਪਏ।

ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਤੇ ਆ ਮਿਲੇ ਜੋ ਵਥੇ ਵਥੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਥੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੇ ਪੁਜਣੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਬੀ ਖਾਨ ਤੇ ਗਨੀ ਖਾਨ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਪਠਾਣ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਆਣ ਮਿਲੇ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਕਿ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਤੁਰਨ ਨਾਲ ਛਾਲੇ ਪੈ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਇਸ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਵੀ ਕਿ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਖੇਡ ਰਚਣ ਦੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਕਠਿਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ" ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ, ਇਹ ਪੰਜੇ ਸੇਵਕ ਚੁੱਕ ਲੈਣ ਤੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਕਿਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣ। ਉੱਚ ਦਾ ਨਗਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਦੇ ਪੀਰ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਮਹਿਮਾ ਸੀ।

ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਡੇਰੇ ਪਾਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਟੋਲੀ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤੇ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਦੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣ ਦੇਣਗੇ, ਜੇ ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੇਜਨ ਖਾਣ। ਪਰ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਰੋਜ਼ੇ ਉਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਜਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਏ। ਮੈਕਾਲਿਫ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੋ ਮਿਲੇ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਛੱਕ ਜਾਣ। ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਸਹਾਈ ਹੋਈ।

ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਮਿਲੇ ਜੋ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਲੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਡਰ ਕਰ ਕੇ ਮਹੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਲਈ ਥਾ ਨਾ ਦਿਤੀ। ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਰਾਓ ਤੇ ਰਾਇ ਕੋਟ ਗਏ ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੌਧਰੀ, ਰਾਏ ਕਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾਟਪੁਰਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਰਾਏ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਸਿਰੇਪਾਓ ਵਜੋਂ ਬਖਸ਼ੀ। ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵੇਦ ਦਾ ਸੁਣਿਆ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਭੱਜਾ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਖਾਲਸਾ

ਆਇ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤੇ ਨੇ। ਆਪਣੇ ਰਖਵਾਲੇ ਦੀ ਆਵੇਦ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹੀਆ ਪਾਣੀ ਘਾਹ ਮੁੱਤੇ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਾ ਰਲੀਆ ਕਾਈ ਇਹ ਕੀ ਸੌਕ ਪਿਉ ਨੇ' ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਉਤੀਕਿਆ ਮਿਹ ਕਜੇਹਾ ਸੌਕ ਜਾਗਿਆ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ' ਸੁਣ ਕੇ ਸੱਦ ਮਾਹੀ ਵਾਲਾ ਸੁਕਰ ਕੀਤੇ ਨੇ। ਜਦ ਮਾਹੀ ਦੀ ਵੰਝਲੀ ਦੀ ਸਦ ਵੱਗ ਨੇ ਸਣੀ ਤਾਂ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਤੁਰਿਆ।

ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਦੀ ਸੂਚਨ ਮਿਲੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਨੈਣ ਮੁੰਦ ਲਏ ਤੇ ਹੱਥ ਓਪਰ ਨੂੰ ਉਠਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸੁਕਰਾਨਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ' ਹੇ ਸਰਬ ਸਕਤੀਮਾਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇਹ ਤੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਵੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿਤੀ।

ਤੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਾਲ ਇਕ ਪੌਦੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਮੁੱਢ ਉਖੇੜ ਕੇ ਬੱਲ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇਹ ਜੜ੍ਹ ਮੁੱਢ ਤੇ ਪੁੱਟ ਸੁਟੀ ਹੈ ਇਵੇਂ ਹੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਵੀ ਛੇੜੀ ਵਿਨਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।'

ਕਾਡ 8

“ਚੂ ਕਾਰ ਅਜ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜਸਤ।
ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ, ਬਸਮਸੀਰ ਦਸਤ।

- ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ (ਜਫਰਨਾਮਾ)

ਜਾਣਪੁਰੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਪਧਾਰੇ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚੋਣਵਾ ਘੋੜਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪ ਦੀਨੇ ਠਹਿਰੇ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਨਾਮ ਫਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜੋ ‘ਜਫਰਨਾਮਾ’ (ਜਿੱਤ ਦਾ ਖਤ) ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸਵਾਸ ਤੇ ਰਾਜ-ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਤੇ ਉਪਦ੍ਰਵਾਂ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਘ੍ਰਿਣਾ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਅਟੱਲ ਨੇਮ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦਹੁਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਤਦਾ ਅੰਤ ਨੂੰ ਓਹੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸੱਚਾ ਤੇ ਰੱਬੀ ਨੇਮਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ‘ਹੇ ਬਾਦਸਾਹ, ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀਆ ਕਸਮਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਬਚਨ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਬਾਹੁੰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਹਟਾਦਾ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸਹੁੰ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਇਕ ਲੱਖ ਦੀ ਫੌਜ ਮੇਰੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਫੌਜੀਆਂ ਉਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਆ ਪਈ, ਇਸ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਲੱਜਾ ਨਾ ਆਈ?’

ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਤਲਵਾਰ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਲੈਣਾ ਉਸਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਜਦ ਤੇਰੀ ਫੌਜ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਧੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਚੋਖਾ ਮਜ਼ਾ ਚਖਾਇਆ। ਕੁਝ ਤੇਰੇ ਫੌਜੀ ਭੱਜ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਮੌਤ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਲਾ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਈਸ਼ੁਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

‘ਮੈਂ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਖੁਦਾ ਪਾਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸਵਾਸ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਵਿਚ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਪਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ,

ਤੇ ਗੱਲ ਗੱਲ ਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੈਨੂੰ ਰੱਬ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸਕਤੀ ਤੇ ਐਸ਼ਰਜ ਉਤੇ ਹੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀ ਧੌਖੇ ਤੇ ਫਰੇਬ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਤੇਰੇ ਕਾਜੀ ਤੇ ਤੇਰੇ ਦੂਤ ਨੇ ਤੇਰੇ ਵਲੋਂ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਤੇ ਫਿਰ ਤੂੰ ਓਸ ਕਸਮ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਵੀ ਜੇ ਤੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੈਰਾੜਾ ਦੇ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆਵੇ, ਜੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਸੇਵਕ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਆਹਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ।

‘ਮੈਂ ਜੇ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਕਾਲ ਦੀ, ਜੋ ਸਭਨਾ ਦਾ ਸਹਿਨਸਾਹ ਹੈ। ਕੀ ਉਸਨੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਕਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖਾਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਹਿਰ ਢਾਹਵੇ’ ਪ੍ਰਿਤਕਾਰ ਹੈ ਤੇਰੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਨੂੰ। ਪ੍ਰਿਤਕਾਰ ਹੈ ਤੇਰੇ ਰੱਬ ਤੇ ਧਰਮ ਲਈ ਝੂਠੇ ਵਿਸਵਾਸ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜੋ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ, ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਮਾਸੂਮਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾ ਵਰਤ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਸਰਬ-ਸਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੋ ਧਰਤ-ਆਕਾਸ ਦਾ ਸ਼ਾਮੀ ਹੈ ਦਾ ਦੰਡ ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਭੈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹ ਬੇਸਹਾਰਿਆ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸਹਾਰਾ ਹੈ।

‘ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਸਹੀਦ ਕਰ ਸੁੱਟੇ ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁੰਡਲੀਏ ਸੱਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਫੁੱਕਾਰੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਚਿਣਗਾ ਬੁੜਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਭਥਾਕੇ ਮਾਰਦੀ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਬੁਝ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਤੂੰ ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਯਾਦ ਰਖ, ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਰੱਬ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹੋਵੇ, ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਰਾਜ ਭਾਗ ਹੈ, ਦੌਲਤ ਹੈ, ਸਾਨ-ਸੌਕਤ ਹੈ, ਸਖੀ ਤੇਰਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤੂੰ ਯੋਧਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਤੇਰੇ ਤੇ ਕੋਹਾ ਦੂਰ ਹੈ।’

1 ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਇਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੇ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ‘ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਬੀਤੇਗੀ? ਮੇਰੇ ਵਰ੍ਹੇ ਅਜਾਈ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ। ਰੱਬ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕੀ ਠਿਕਾਣਾ ਮਿਲੇਗਾ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਮੈਂ ਸਵੈ-ਭਰੋਸਾ ਹੀ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਕੀ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਾਂ? ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਦੰਡ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ।’

(‘ਹਿਸਤੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ’, ਵਿੰਨਸਟਨ ਸਮਿਥ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1920, ਪੰਨਾ 448)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ‘‘ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ’’ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਘਿਨਾਉਣੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਵਲੋਂ ਆਉਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਦਿਲ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਅਸਧਾਰਣ ਚਿੰਨੀ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ - ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ - ਦੇ ਹੱਥ ਬਾਦਸਾਹ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਭੇਜੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਣਾ ਖਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਦੇਹਾਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਰਟਨ ਕੀਤਾ। ਮਾਝੇ ਦੇ ਕੁਝ ਚੌਧਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਮਨ ਤੇ ਸਾਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਮੁੜ ਫੜ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਬਾਦਸਾਹ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਚੋਲੇ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਮੇਰੀ ਲੜਾਈ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿਹੱਥਾ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਬੇਅਣਖੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਾਪ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਕੇ ਜੀਏ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਦ ਤੀਕ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਹ ਹੈ, ਅਜੇਹਾ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸਿੱਖ ਕਰਨਗੇ ਜੋ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।" ਇਹ ਚੌਧਰੀ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਏ, ਪਰ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਸੈਕੜੇ ਹੀ ਸੂਰਬੀਰ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨਧਬਧ ਹੋ ਘਰੋਂ ਚਲ ਪਏ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੇ ਆਪ ਮਰਦਾ ਵਾਲਾ ਵੇਸ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਰਦਾ ਨੂੰ ਐਨੀ ਸ਼ਰਮ ਆਈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਯੁੱਧ ਲਈ ਮੌਜ਼ੇ ਉਠੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ, ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਆਏ ਸਨ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵਜੀਰ ਖ਼ਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਤਕੜੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਵਾਥ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਐਨੇ ਵਿਚ ਮਾਝੇ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਜੋ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਟੱਕਰ ਇਸ ਵੈਰੀ-ਦਲ ਨਾਲ ਆਣ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਦਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲੜੀਫ ਵਰਗੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਘੱਟ, ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਚਾਲ੍ਹੀ ਵੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਦਰਿਆਂ ਨਾਲ ਝਾੜਾ ਬੁਟਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਦੱਕ ਦਿਤਾ। ਵੈਰੀ

ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਦਲ ਉਸਦਾ ਰਾਹ ਮੱਲੀ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਉਤੇ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜੇ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢੇਰ ਹੋ ਗਏ। ਵੈਰੀ-ਦਲ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਦੂਰ ਇਕ ਟਿੱਬੇ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਅਚਨਚੇਤੀ ਪੁਜੀ ਇਸ ਸਹਾਇਤਾ ਉਤੇ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਹੁਣ ਹੇਠਾ ਉਤਰੇ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ, ਮਸਾਲ ਦੀ ਰੋਸਨੀ ਨਾਲ, ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਉਹ ਸਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਸਿੰਵਾਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਸਾਹ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਰੋਇਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਤੁਸੀਂ ਦੇਹਾ ਜਹਾਨਾ ਵਿਚ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਏ ਹੋ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜਾ ਵਰ ਮੈਥੋਂ ਮੰਗਦੇ ਹੋ ਮੈਂ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।"

ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸਿਸਕੀਆ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ 'ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਦਾਵੇ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾੜ ਦਿਓ ਜੋ ਮੈਂ ਤੇ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਆਪ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਆਏ ਸਾਂ। ਉਹਦੀ ਲੱਜਿਆ ਨੂੰ ਅਸਾ ਅਜ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਧੋ ਸੁਟਿਆ ਹੈ।' ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਬੇਦਾਵੇ ਦਾ ਪੱਤਰ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਚੀਰਾ ਚੀਰਾ ਕਰ ਸੁਟਿਆ। 'ਮੇਰਾ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ', 'ਮੇਰਾ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ', ਆਖਦੇ ਉਹ ਹਰ ਸਿੱਖ ਸਹੀਦ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਸੀਸ ਤੇ ਵਰ ਬਖਸ਼ਦੇ ਗਏ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜੇ ਜਾਨ ਧੜਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਥੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਪਿਛੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਨਾਲ ਉਹ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਤੀਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹੀ। ਬਾਕੀ ਸਹੀਦਾਂ ਦਾ ਅਤਿ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਅੰਤਮ-ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮੁਕਤਸਰ ਆਖਦੇ ਹਨ।¹

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (ਹੁਣ ਜਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ) ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਦ ਧੀਰਮਲ ਤੋਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਦੇਣੇ

1 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤਿਆ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਹੀਦ ਜਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਹਨ। ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਐਨਾ ਹੀ ਮਹਾਨ ਯੋਗੀ ਤਪੱਸਵੀ ਤੇ ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਦੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਵਾ ਲੈਂਦਾ? ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਇਵੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੀਕ ਲਿਖਵਾ ਦਿਤਾ, ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਬਦ ਸਲੋਕ ਵੀ ਤੇ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਦੋਹਾ ਆਪਣਾ ਵੀ।¹ 'ਸੇ ਪੁਰਖ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾ ਚਾਰ ਸਬਦ ਵੀ ਨਿੱਤ-ਨੇਮ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਬੀੜ ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖਵਾ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਬੀੜ, ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅੰਤ ਤੀਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਇਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸੀ ਗਈ।

ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਪਤਨੀਆਂ (ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ) ਵੀ ਆ ਮਿਲੀਆਂ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਚਾਰੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਕਿੱਥੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਜੁੜੀ ਸੰਗਤ ਵਲ ਇਸਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ

ਇਨ ਪੁਤ੍ਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ।

ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੇ ਕਿਆ ਹੂਆ, ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ।"

ਹੁਣ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸਨਾ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੁੜ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਾਲਾ ਸਮਾ ਇੱਥੇ ਆਣ ਬੱਝਾ। ਕਵੀ ਵੀ ਮੁੜ ਆਣ ਢੁਕੇ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਕਾਫੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਇਥੇ ਹੋਰ ਕੀਤੀ। ਟਰੰਪ ਦੇ ਆਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਇੱਕ ਲੱਖ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਨਿਆ ਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਬਖੇਰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮਹਾਨ ਅਸਥਾਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ "ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸੀ" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਰੱਕੜ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਵਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ "ਇੱਥੇ ਮੋਟੇ ਅਨਾਜ ਤੇ ਝਾੜ ਫੂਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕਣਕ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ।" ਅੱਜ ਇਵੇ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੁਣ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਤੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਦੌਰੇ ਉਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਏ। ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਬਖੇਰਾ ਰੋਕਿਆ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਖਿਆ 'ਜਦ ਦੇਸ ਉਤੇ ਭੀੜਾ ਬਣੀ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।' ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰੇਗਰਾਮ ਹੁਣ ਰਾਜਪੂਤਾ ਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਨਾਲ ਮਿਲਾਣ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਥਾਈਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਰੋਖੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਤਾਕਤ ਖਿੰਡਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੇ ਭਾਵ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਉਤੇ ਅਜੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

1 ਕਈ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ 'ਬਲ ਹੋਆ, ਬੰਧਨ ਛੁਟੈ' ਦੇ ਦੋਹੇ ਉਤੇ ਮਹਲਾ 10 ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। (ਜਿਵੇਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ 1691 ਈਸਵੀ ਦੀ ਤੇ ਵਾਕੇ ਦੀ ਬੀੜ 1675 ਈਸਵੀ ਦੀ।)

ਕਾਡ 9

‘ਜਿਸੁ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਆਨੰਦੁ।
ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ।’

- ਕਬੀਰ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ।¹ ਉਸਦਾ ਜਠੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਹ ਆਲਮ ਤੇ ਮੁਅੱਜਮ ਦਾ ਨਾਉ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ) ਤੇ ਜੋ ਸਾਹੀ ਤਖਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਾਰਿਸ ਸੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ, ਮੁਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਕਵੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਤੇ ਪੱਕਾ ਇਨਸਾਫ ਕਰੇਗਾ। ਫਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਕਵੀ ਨੰਦ ਲਾਲ (ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ 1633 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ) ਸਾਹਜਾਦੇ ਦਾ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। 1682 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਹੀ ਆ ਟਿਕਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ, ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਮੰਨ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਹ ਸਾਹਜਾਦਾ ਆਪ ਵੀ ਕਾਫੀ

---

1 ਕਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਰਾਜਪੁਤਾਨੇ ਦੇ ਰਾਹ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤੀ ਦਾ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸਾਹ ਬੁਲਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। (ਜਫਰਨਾਮਾ, 53-54) ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਿਬੇੜ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਤਸੀਹੇ ਪਾ ਚੁਕਾ ਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਲੇਮੀ ਕੈਦ ਵੀ ਕੱਟ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ¹ ਸੋ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਦੋ-ਵਾਈ ਸੋ ਚੋਣਵੇ ਫੌਜੀ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੇਜੇ। ਪਰ ਇਹ ਐਨੀ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੰਨੀ ਇਖਲਾਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੀ। ਧੌਲਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਰਣ ਮਚਿਆ। ਜਿੱਤ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਦੀ ਹੋਈ। ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਚੋਣਵੇ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਈ। ਬਾਦਸਾਹ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੀ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਦਿਤੀ ਇਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਪਰ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਬੜੀ ਕ੍ਰਿਤਗਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਕੱਟੜ ਦਰਬਾਰੀ ਇਸ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਣ।

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਬਾਦਸਾਹ ਦਾ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸਾਹ ਕਿਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੌਥਾ ਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ - "ਜੀਵਨ-ਮਰਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਭੱਜੇ ਰਹਿਣਾ ਵੀ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਨਹੀਂ।" ਆਪਣੀ ਇਕ ਪਤਨੀ, ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਉਹ ਆਗਰੇ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ ਜਿਥੇ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਜਾ ਜਮਾਇਆ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ (ਤੀਜੀ ਦਾ 1701 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ)। ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਥਰਾ ਤੇ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਵੀ ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਆਗਰੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹੀ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਧੁਖਧੁਖੀ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੀ ਤੇ ਇਕ ਸਿਰੋਪਾਉ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ

1. ਕਿਉਂ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਕੱਟੜ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਸੁੰਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਇਹ ਆਪ ਸਿਆ ਸੀ। ਸਿਆ ਤੇ ਸੂਫੀਆ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਨਿੱਘਾ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਈ ਮੀਆ ਮੀਰ ਤੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦਾ। ਦੱਖਣ ਦੇ ਸਾਹੀ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਨਾਲ ਦੋ ਨਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਲਾ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਫੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸਾਲ ਲਈ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਬਾਦਸਾਹ ਬਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੁੰਨੀ ਖੁਤਬੇ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਆ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸੁੰਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਦਰਿਆ-ਦਿਲੀ ਵਿਖਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਵੇਸ਼ ਬਾਦਸਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਕਾਨੂੰਨ ਉੱਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਅਕਬਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਾਉ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ 'ਸਾਹ ਆਲਮੀ' ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਉਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹੀ ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਹ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਜਦ ਵੀ ਚਾਹੁਣ, ਪੰਜ ਸਨਧਬਧ ਸੇਵਕਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁਧ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹਿਨਸਾਹ ਦੀ ਦਿਤੀ ਖਿੱਲਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ ਸਗੋਂ ਇਕ ਸੇਵਕ ਤੋਂ ਚੁਕਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਰਖਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ।¹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਾਦਸਾਹ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਾ ਕੇ ਦੋਸੀਆਂ ਨੂੰ, ਖਾਸ ਕਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ, ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿਵਾਣਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਦੇਸ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਭਰਿਆ ਜੀਉਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ।

ਬਾਦਸਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਐਨੀ ਨੇੜ ਕਈ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖਾਵੀਂ ਨਾ ਜਾਪੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਇਕ ਸੱਯਦ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਮੋਸੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਤੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਕੱਟਰਪੰਥੀ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਚਲਾ ਆਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਰਬਾਰੀ ਮੇਲੀ ਗੇਲੀ ਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਕਸਾਇਆ ਹੋਵੇ।

ਸੱਯਦ ਬੋਲਿਆ - 'ਮਹਾਰਾਜ! ਅਸਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਵਲੀ ਤੇ ਪੀਰ ਉਹਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਵੇ। ਕੀ ਹਜ਼ੂਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਰਾਮਾਤ ਨਾਲ ਅਰੰਭਿਤ ਕਰਨਗੇ?'

ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸ ਦੀ ਮੰਦ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤਾੜ ਗਏ ਤੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੇ - 'ਸਹਿਨਸਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਖੁਦ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਹਨ। ਜਦ ਚਾਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਤੇ ਵਡੇ ਨੂੰ ਨੀਚਾ ਵਿਖਾ ਦੇਣ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਨਿਤਾਣੇ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਤੇ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ ਦੇਣ। ਕੀ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ?'

1 ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਵਰਗੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਾਦਸਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਅਫਸਰ ਵਾਂਗ ਭਰਤੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ 'ਤਾਰੀਖਿ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹੀ' ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਦਾ ਸੀ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਖਾਸ ਕਰ ਧਾਰਮਕ ਕੱਟਰ-ਪੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।' ਕਿਸੀ ਸਾਹੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ?

ਸਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ "ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਆਖਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਦੀ ਸ਼ੈਨਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਤਖਤ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਤੇ ਦੱਖਣ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ 1707 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਹੇ। ਨਾਦੇੜ ਜਾਂ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਖੇੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।"

‘ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਹ ਕਰਾਮਾਤ ਆਪ ਤੋਂ ਵੇਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਪੀਰ, ਵਲੀ ਤੇ ਔਲੀਆ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਇਕ ਮੁਹਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟੀ ਤੇ ਆਖਿਆ - ‘ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਈਮਾਨ ਵਧਾ ਸੁਟਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਚਾਹੇ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਖਰੀਦ ਸਕਦੀ ਹੈ।’

‘ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ‘ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਰੱਬੀ, ਅਣਹੋਈ, ਅਦਭੁੱਤ ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜਨਾਬ ਤੋਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।’

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੀ ਤੇ ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲੇ - ‘ਜਿਹੜਾ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਨਾ ਮੰਨੇ, ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇਹ ਭਗੀਤੀ ਉਹ ਚਮਤਕਾਰੀ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਚਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਜਾਏ।’

ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੌਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਬਾਦਸਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਕੇ ਲਲਕਾਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ਤਲਵਾਰ ਲਿਆਣੀ ਹੀ ਜ਼ਰਮ ਸੀ। ਬਾਦਸਾਹ, ਜੋ ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਝਟ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਅੱਗੇ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਜਨਾਬ ਵਾਲਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਣਾ। ਆਪ ਦੀ ਸਾਨ ਵਿਚ ਜੋ ਗੁਸਤਾਖੀ ਹੋਈ ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਖੁਦ ਖਿਆ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹਾਂ।’

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ‘ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਰਕ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਲਈ ਇਹੀ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੇ। ਆਪ ਦਾ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ?’ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੋਲੇ, ‘ਬਾਦਸਾਹ ਸਲਾਮਤ, ਕਿਸੇ ਸਿੱਕੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਸ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਮੁਹਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਧਾਤ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ਰ ਓਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਪਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਜੋ ਮੰਨੇ, ਉਸਨੂੰ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਭੇਖ ਕਰ ਕੇ ਬਿਗਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਰੱਬ ਵੀ ਅੰਦਰਲੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਇੱਛਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਉੱਤੇ ਨਰਕ-ਸੁਰਗ ਦਾ ਵੀ ਨਿਖੇੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।’

ਅੰਤ ਇਕ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਬਾਦਸਾਹ ਨੂੰ ਉਹ ਮੰਗ ਵੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਤੋਂ ਰੜਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਆਪ ਦੇ ਸਕਣ। ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸਾਹ ਦੀ ਨੀਅਤ ਦੀ ਵੀ ਪਰਖ ਸੀ। ਬਾਦਸਾਹ ਠਠੰਬਰ ਜਿਹਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਨਾਹ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਰਤਾ ਪੱਕਾ

ਹੋ ਲਵੇ ਤੇ ਉਹ ਵਰ੍ਹਾ ਕੁ ਹੋਰ ਠਹਿਰ ਜਾਣ ਤਾ ਉਹ ਇਸ ਉਤੇ ਯੋਗ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਨੂੰ ਚਲਣ ਲਈ ਮੁੜ ਸੱਦਾ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਕਛਵਾਹਾ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਬਾਦਸਾਹ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਲੈਣੀ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਨੂੰ ਆ ਮਿਲਣ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਆਗਰੇ ਠਹਿਰੇ। ਇਥੇ ਸਵੇਰੇ ਸਾਮ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਧਰਮ ਉਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ। ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਜੈਪੁਰ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲੇ ਤੇ ਚਿਤੋੜ ਤੇ ਜੈਪੁਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਦੁਵੱਲੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵੀ ਹੋਈ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਬਾਦਸਾਹ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਪੁਜੇ ਤਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵੇਦ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਵੇਂ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਆਪ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰੋ। ਇਹ ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਦਸਾਹ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਨਾਦੇੜ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸਾਹ ਦੀ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ।

ਨਾਦੇੜ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਬੈਰਾਗੀ ਦਾ ਨਾ ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸ ਦੇ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮਸਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਭੁੱਜੇ ਆ ਭਿੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਬਧੇ ਇਕ ਬੱਕਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਝਟਕਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਦਰ-ਪੂਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਮਾਧੋਦਾਸ ਮੁੜ ਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦਾ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਜਲਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਚੰਭਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਜਾਦੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਾਰਗਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਉਸ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਅਡੋਲ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬੱਕਰੇ ਦੇ ਝਟਕੇ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾ ਉਸਦਾ ਮਨ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭੱਖ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਦ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਥਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਸਾਧੂ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵੇਖ ਕੇ ਜਿਸ ਦੀ ਨਰਮ-ਦਿਲੀ ਦਾ ਬੜਾ ਚਰਚਾ ਸੀ, ਉਹ ਇਥੇ ਹੀ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਠਹਿਰ ਗਏ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਇਥੇ ਮਿਲਿਆ ਉਸੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ

ਉਦਰ-ਪੂਰਨਾ ਵੀ ਕਰ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਵੈਰਾਗੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ।

ਜਦ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੁਰਾਨੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਖੜੇ ਤੇ ਦੇਵੀ ਤੇ ਤੇਜਮਾਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 'ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹਾਂ' ਤਾਂ ਉਹ ਚਰਨਾਂ ਉਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ 'ਹੇ ਸ਼ਾਮੀ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਤੇ ਰਖਿਅਕ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਸਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਦਸੋ, ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਪਾਲਣ ਕਰਾਂ?'

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਉਸ ਦੇ ਕੋਮਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸੁਭਾਵ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪਰਸੰਨ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਰਾਜੌਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਹ ਪੁਣਛ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਸਨੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਸਿਕਾਰ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੌਂਕ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਇਕ ਹਿਰਨੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਬੈਠਾ ਜਿਸ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਜੀਉਦੇ ਬੱਚੇ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਮਲ ਮਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਤਨਾ ਲੱਜਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆ ਕੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਉਸਨੇ ਯੋਗ ਦੀ ਹਰ ਵਿਧੀ ਉਤੇ ਵਸੀਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਕੁਝ ਜਾਦੂ ਵੀ ਸਿਖਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਕ ਚੇਤਨਤਾ ਉਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿਤੀ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਦ ਦੇਸ ਪਾਪ ਤੇ ਉਪਦਰਵ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਸਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਹਾਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨੇ ਬਚਨ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਕਰੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ (ਭਾਵੇਂ ਆਮ ਲੋਕੀਂ ਉਸਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਹੀ ਆਖਦੇ ਰਹੇ)। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਤੀਰ ਵੀ ਬਖਸ਼ੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ 'ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਤੇ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨੀ, ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਮਨ ਨੀਵਾ ਰਖਣਾ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਜਾਣਨਾ ਤੇ ਹਰ ਕੰਮ ਪੰਥ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਤੇ ਸਦਾ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿ ਕੇ ਕਰਨਾ।' ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਸ ਆਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਸੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਚਲੇਗਾ, ਸਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਭਉ ਵਿਚ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਦਾ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਗੇ।

ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਤੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਤੇ ਪਿਛੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾ (ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਹਲ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਕੇ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਬੁੜੀਆ (ਜਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ) ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਕੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰੇ, ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਨੂੰ ਆ ਮਿਲਣਗੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਦੌਰਾ ਪਿੰਡ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇ, ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਟੜਪੰਥੀਆ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਵਜੀਰਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪ ਪਕੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਘੋਰ ਦੰਡ ਦੇਣਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਜਾਈ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕਿੱਲੀ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿਰਣਾਇਕ ਯੁਧ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ।¹

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਪੰਜ ਤੀਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਨਾਦੇੜ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਇਥੇ ਠਹਿਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਗ ਹੀ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਕ ਵੇਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਕ ਬਹੁ-ਮੁੱਲਾ ਹੀਰਾ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸਵਰ ਦੇ ਧਿਆਨ-ਮਗਨ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਹੀਰੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉਪਮਾ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀਰਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਪੁਛਣ ਲੱਗਾ, "ਗੁਰੂਦੇਵ, ਇਹ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਹੀਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਪ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਕੁ ਸੁਟਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਚੁੱਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਾਂ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰਾ (ਜੋ ਆਖਦੇ ਹਨ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਸੀ), ਨਦੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਓਥੇ, ਮੈਂ ਓਥੇ ਹੀਰਾ ਸੁਟਿਆ ਹੈ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸੰਗਤ ਚਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਗਈ।

ਇਵੇਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਦੱਖਣ ਆਈ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਰ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਗੇ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ

1 ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦੇੜ ਪੁਜਣ ਤੀਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਤੋਂ ਇਨਸਾਫ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਪੱਕੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। "ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ" ਵਿਚ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆ ਦੇ ਵਿੱਰੁਧ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਉਤੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਅਜੇੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਅਜੇੜ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਪੰਜਾਬ ਕਿਉਂ ਭੇਜਦੇ? ਧੌਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੇ (ਵੇਖੋ ਅੰਤਿਕਾ) ਇਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜਨਾ ਸੀ।

ਲਈ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣਾ ਵਿਛੋੜਾ ਨਾ ਦੇਣ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਤੇ ਬਿਨਾ ਅੰਨ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਣਾ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਸਤ੍ਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਦਰਸਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣ, ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨੇ।"

ਫੋਤੀ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਸਤਰੇ ਉੱਤੇ ਲੇਟਣ ਹੀ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਪਠਾਣ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਲਬਾਨ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਵੀ ਕਈ ਵੇਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦਾ ਸਰਧਾਲੂ ਦਸਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਨਾ ਰੋਕਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਿਤਾ ਜੋ ਉਸ ਹਤਿਆਰੇ ਨੇ ਝਟ ਹੜੱਪ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਜਦ ਹਜ਼ੂਰ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਟਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਛੁਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਘੋਪ ਦਿਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਉਠੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨੱਠੇ ਜਾਏ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਵੇਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਹਰ ਮਿਲਦੀ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਪੱਕੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਹਤਿਆਰਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ।

ਫੱਟ ਸੀਤੇ ਗਏ, ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਆਰਾਮ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਏ। ਸਭ ਨੇ ਜਾਤਾ ਹੁਣ ਆਪ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਮਉਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਸੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੋਰ ਦੀ ਅੰਗੜਾਈ ਲਈ¹ ਤਾਂ ਘਾਉ ਫਿਰ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਪੀੜਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੋਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਉਹ ਪਹੁੰਚੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਧਿਆਨ-ਮਗਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਵੇਂ ਲਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਸਹਿ ਭਾਣਾ ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖੜਾ ਸਦਾ ਵਾਗ ਹੀ ਸਾਤ ਤੇ ਨੁਰੀ ਝਲਕ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਲੀਲਾ ਦਾ ਹੁਣ ਅੰਤ ਹੋਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ੍ਰੈ-ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸਥਿਤ ਇਵੇਂ ਲਗਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਲ ਦੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋਣ ਵੇਲੇ।

ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ, ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੀਟੇ ਨੈਣ ਅੱਧ-ਖੋਲ੍ਹੇ। ਕਈ ਸਿੱਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਜਖ਼ਬਾਤ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਭਾਵੀ ਤ੍ਰਾਟ ਨਾਲ ਥੇਲੇ,

1 ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਭਾਰੀ ਧਨੁਸ ਦਾ ਚਿਲ੍ਹਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਤਲ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੋ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ (ਜੋ ਪਿਛੇ ਛੁਪਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ) ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

“ਇਵੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਕੋਈ ਸਾਰਿਆ ਲਈ ਅਸਹਿ ਲੀਲਾ ਵਰਤਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋ”, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਦਾ ਵਾਗ ਹੀ ਸਾਤ-ਚਿਤ, ਧੀਮੀ ਪਾਏ, ਮਧੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੇ, “ਇਕ ਘਟਨਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਭੈ ਖਾਦੇ ਹਨ, ਮੌਤ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵੱਸਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਬਾਕਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਵੇ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ “ਅਬਚਲ ਨਗਰ” ਨੂੰ ਮੁੜਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਵੇ ਉਥੇ ਜਾਵਾਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲਾੜਾ ਆਪਣੀ ਲਾੜੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੋਕ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਣਾ। ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਵਾਲੇ, ਗੁਰੂ-ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤੁਰਦੇ, ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਥੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਾਓਗੇ।”

ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਾਲੀ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ, “ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ਸਖਸੀ ਗੁਰਿਆਈ ਮੈਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਤਮਕ ਵੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਵੀ - ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ, ਜਦ ਉਹ ਇਸ ਆਤਮਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਖੋਜੇਗਾ, ਇਸੇ ਆਤਮਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਪਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਮੰਨਣਾ। ਮੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਧਰਮ ਚਲਾਣ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਮੈਂ ਉਸੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਓਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਰੱਖਿਅਕ, ਆਗੂ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ।”¹

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨੇ। ਅੱਗੋਂ ਵਾਗ ਹੀ ਸਸਤ੍ਰ ਸਜਾਏ। ਕਮਰ ਕਸਾ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਅਰਦਾਸੇ ਲਈ ਉਠੇ। ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਸਦੀਵੀ ਈਸਵਰ-ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਚੰਨ-ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਬਿਹਬਲ ਤੇ ਬੇਹਾਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਨੀਲਾ ਘੋੜਾ ਮੰਗਵਾਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਘੋੜਾ ਆਪ ਦੇ ਪੇਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ-ਪਿੰਡੇ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਆਖਰੀ ਵੇਰ ਬੜੀ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਫੇਰਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਮੱਥਾ ਝੁੰਮਿਆ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ” ਬੁਲਾ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਪਏ।

1 “ਗੁਰ ਸੋਝਾ” (ਫ਼ਿਤ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤੀ) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਣ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਭੁੱਬਾ ਮਾਰ, ਰੁਦਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਓਸ ਲਈ ਰੁਦਨ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।"

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸ ਤੰਬੂ ਵਲ ਵਧੇ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਚੰਦਨ-ਚਿਖਾ ਅੱਗੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਰਖੀ ਸੀ। ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਤੰਬੂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਠਹਿਰਣ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਤੰਬੂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਨੀਲੇ ਤੇ ਉੱਤਰ ਆਏ। ਉਸਨੂੰ ਮੁੜ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਰੀ ਵੇਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ "ਮੇਰਾ ਅੰਗੀਠਾ ਨਹੀਂ ਛੋਲਣਾ। ਮੇਰੀ ਯਾਦਗਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣੀ।"

ਆਪਣੀ ਚਿਖਾ ਉਪਰ ਬੈਠਦੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਮਾਧੀ ਇਸਥਿਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪਰਮੇਸਵਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕੇ ਜੋੜ ਨੂੰ ਜੋੜ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦਿਤਾ।¹

ਇਥੇ 42 ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਭਰ-ਜੋਬਨ ਆਯੂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਤਿ ਮਹਾਨ ਤੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਜੀਵਨ-ਲੀਲਾ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਨੌਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਤਮਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਅਗਵਾਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸ੍ਵਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਕ ਤੇ ਮਸੰਦ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਜਪੂਤ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਵਿਉਂਤਾ ਗੁੰਦ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਚੁੰਬਕੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚੋਂ ਮਾਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੌਲਾਦ ਦੇ ਮਰਦ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਘੜ ਸੁਟੇ, ਚਿੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਬੰਨ੍ਹਾਈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਜ਼ਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਸੁਟੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਣ ਤੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਭਾਗ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਖਤਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਿਵੇਂ ਤੀਹ ਸਾਲ ਲਈ ਜਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਉਹਨਾਂ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਿਆ ਤੇ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਹੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੀ ਤੇ ਅਜੇਹਾ ਸਾਹਸ, ਬਾਹੂਬਲ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਤੇ ਖਤਰੇ ਸਹੇੜਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦੱਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਸੇ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੀਕ

1. ਕਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੀ ਗਏ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਉਡ ਗਏ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ ਕਰਵਾਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਛਿੱਠਾ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਨੁਸਖਾ "ਚਤਰ ਚੁਗੀ" ਲੱਭਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਫੱਟ ਮੁੜ ਟੁਟ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਗਹਿੰਦੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਤੇ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। "ਗੁਰ ਸੋਭਾ" ਵਿਚ ਵੀ ਇਥੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਲੱਦਾਖ ਤੇ ਦਰਾ ਬੇਬਰ ਤੀਕ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਿਆ ਦਾ ਰੁਖ ਪੂਰਬ ਤੇ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਜੋ ਮਹਾਨ ਕਵਿਤਾ ਰਚੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਮਿਸਾਲ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਬੀਰ-ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਖਾਸ ਕਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਜੋ ਯੋਧਾ ਤੇ ਕਰੂਰ ਰੂਪ ਆਪ ਨੇ ਚਿਤ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਾਵਯ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਰਬ-ਸਾਭ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਏਕਤਾ ਦਾ ਜੋ ਸੁਨੇਹਾ ਆਪ ਨੇ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਆ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨੀਤੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਚਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਉਸ ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਕੇ। "ਜਫ਼ਰਨਾਮਾ" ਇਸ ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੌਮ ਸਮੁੱਚੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਜਾਤ, ਜਨਮ, ਪੇਸ਼ੇ, ਰੁਤਬੇ ਤੇ ਰੰਗ ਜਾਂ ਨਸਲ ਦਾ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਮਿਟ ਚੁਕਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕ ਰਖਦੀ ਹੋਵੇ ਤੇ "ਨੀਵੇ" ਤੇ "ਉਚੇ" ਦੇ ਹੱਕ-ਹਕੂਕ ਸਾਢੇ ਤੇ ਇਕਸਾਰ ਹੋਣ। "ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ" ਸਾਜ਼ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਇਕ ਹਰਾਵਲ ਦਸਤਾ ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਸਭਨਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸਭਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਆਰਨਲਡ ਟਾਇਨਬੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੈਨਿਨ ਦਾ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਸਿਧਾਂਤ ਉਸ ਤੋਂ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸਰਬੱਤ ਪੰਥ ਦੇ ਮਤੇ ਨੂੰ "ਗੁਰ-ਮਤਾ" ਕਰਾਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਮਿਟਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ "ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਾ ਦਾਸਾ" ਆਖਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਦੇਣ ਸੀ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਗੂ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੇ ਸਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ।

ਉਹ ਲੜੇ ਹਿੰਦੂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਵੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਿਵਾਇ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। "ਦੇਹਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ, ਪੂਜਾ ਐ ਨਿਮਾਜ ਉਹੀ" - ਇਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦਹੁਰਾਇਆ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ "ਨਮਸਤ ਅਮਜਬੇ। ਨਮਸਤਸਤ ਅਜਬੇ" ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸਾਭਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸਾਡੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ 'ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖ' (Whole man) ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਓਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਾਂਗ ਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹਾਇਗਾ, ਓਹੀ ਸ਼ੱਤਰੀ ਵਾਂਗ ਯੁੱਧ ਲੜੇਗਾ, ਵੈਸ਼ ਵਾਂਗ ਵਿਉਪਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸੁਦਰ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰਹੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਆਤਮਕ

ਜੀਵਨ ਲਈ ਬੇਲੋੜੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਕੋਈ ਕਿੱਤਾ-ਕਿਰਤ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲਈ ਮਨ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਜੋ ਕਰੇ ਉਹ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਨਮਿੱਤ-ਮਾਤਰ ਹੋ ਕੇ ਕਰੇ। 'ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿੱਤ ਵੀ ਉਸੇ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।' ਜੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵੰਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਖਾਦਾ, ਜਾ ਵੰਡ ਖਾ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਤੇ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਸੁਆਦ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਕਦੀ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਉਸਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਅਰਦਾਸ ਇਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

‘ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮੇ ਕਿਛੁ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸੇ ਤੇਰਾ।

ਤੇਰਾ ਤੁਝ ਕੇ ਸੋਪ ਕੇ, ਕਿਆ ਲਾਗੇ ਮੇਰਾ।’

ਕਾਡ 10

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਥਾਨ

ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਮਹਾਨ ਵੀਰ-ਕਥਾ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਾਤੀ ਪੱਥ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਫੌਜੀ ਰਾਹ ਘੜਨ ਲਈ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਉੱਪਦਰਵੀ ਨਿਜਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਚੁਕਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣ ਵਿਚ ਉਹ ਲੱਗਭਗ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ, ਕਈ ਤਰਕ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀ ਸਾਝ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਨੀਂਹ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ, ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਉਠਾਏ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਵਖਰੱਤਾ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਇਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ ਅਜੇਹੀਆਂ ਨਿਰਾਰਥਕ ਦਲੀਲਾਂ ਤੇ ਤਰਕ, ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਉਲਾਰ ਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀ ਅਪਾਰ ਤੇ ਵਿਰਾਟ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅੰਗ-ਨਖੇੜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਜੇ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੰਮਨਮ ਅੰਤ ਨੇ ਝੁਠਿਆ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਪੱਕਾ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਮੱਕੇ ਤੋਂ ਹਿਜਰਤ ਕਰ ਕੇ ਮਦੀਨੇ ਨੂੰ ਤੱਜ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਅਰਬ ਦਾ ਨੇੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਲੀਲਾ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਕੇ ਅਰਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਮੋੜਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਲੀਅਟ ਦੇ ਮਹਾਕਾਵਿ ਦਾ ਪਾਤਰ, ਏਕਾਈਲਜ਼, ਸਾਲਾ ਬੱਧੀ ਲੜ ਕੇ ਟਰਾਏ ਨੂੰ ਅਜਿੱਤ ਛਡ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਹਿਨਸਾਹ ਰਿਚਰਡ, ਜੋ ਪੱਛਮ ਤੇ ਪੂਰਬ ਦੇਹਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਇੱਛਾ - ਯੂਰੋਸਲਮ ਨੂੰ

ਤੁਰਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਾਣਾ - ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਤੇ ਉਹ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਈਸਾ-ਧਾਮ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਸਰਮਿੰਦਰੀ ਤੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਆਦਰਸਾ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਭਰਪੂਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉੱਚਤਾ ਦੀ ਉਹ ਲਗਨ ਘੋਲ ਦਿਤੀ ਜਿਹੜੀ ਆਤਮਕ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਸਦਾ ਸੰਗੀ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੂਰਗੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਭੜਕਾ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਜੋਤ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹੀ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਡੀਲ-ਡੋਲ ਦੀ ਵੀ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਸੂਰਤ ਇਵੇਂ ਹੀ ਵਟ ਗਈ ਹੈ - ਮਰਦਾਵੀ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਸਾਹਾਨਾ ਠਾਠ ਵਾਲੀ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਦੀ ਜਿਸ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਰੱਬ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੰਨਿੰਘਮ ਆਖਦਾ ਹੈ "ਯੂਨਾਨ ਤੇ ਰੋਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਧਾਰਣ ਤੇ ਨਿਮਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਗਲਤ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਈਸਾ ਦਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਅੰਗ ਜਾ ਫਿਰਕਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਜੋ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇ ਸਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗੀ ਸੀ, ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਅਸਮਰਥ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਸਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ।"

ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਪੂੰਜੀਵਾਦ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਕਹਿ ਕੇ ਛੁਟਿਆਇਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਬੇਵਸੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਮਾਜ ਤੇ ਚੁਕਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਕੌਣ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਚਾਹੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਚਾਹੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜਾ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਤੇ ਕੀ ਉਹ ਨਿਪਟ ਇਕ ਲਾਵਾਰਸ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਕਿਸੇ ਤਰਖਾਣ ਦਾ, ਇਕ ਕੰਵਾਰੀ ਮਾ ਦੇ ਪੋਟ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਈਸਾ ਆਖ ਕੇ ਸੂਲੀ ਉਤੇ ਟੰਗਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੇ ਨੰਗੇ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਲਈ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਨ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਹਿਸੀਬ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ

ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਨੁਹਾਰ ਦੇਣੀ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਤਹਿਜੀਬ ਦੀ ਜਨਮ-ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਅੱਕਤੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤਾ।

ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜਦ ਇਸੇ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਇਕ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਟੱਕਰ ਲਈ, ਤੇ ਸਾਤਮਈ, ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਨੇਕੇ ਸਸਤ੍ਰ ਅਪਣਾਏ ਤੇ ਕੇਵਲ ਅਜੇਹੇ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ (ਲੂਣ-ਕਰ ਆਦਿ) ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਨਿਤਾਣੇ ਜਿਹੇ ਸਰੀਰ, ਪਰ ਫੌਲਾਦ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਾਲਾ ਇਹ ਰੱਬੀ ਬੰਦਾ ਇਕ ਮੋਈ ਹੋਈ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਤੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ। ਜੇ ਅਜੇਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਉਸੇ ਸਾਕਾਰ-ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਪਈ, ਪਰ ਕੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੜੇ? ਜੇ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਆਖਦੀ ਹੈ - 'ਦੇਹੁਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ ਪੂਜਾ ਐ ਨਿਮਾਜ ਓਹੀ', ਉਸ ਉਤੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਿਮ-ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਣਾ ਕਿਥੋਂ ਤੀਕ ਯੋਗ ਹੈ?

ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਠਾਈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਰ ਦੀ ਬੰਦੀ ਵੀ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵੀ ਪੀਠੀ। ਕੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਸਸਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੇ? ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਨੇ ਵੀ ਬਾਈ ਸੌ ਘੋੜ-ਚੜ੍ਹੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਰੱਖੇ, ਤਾਵੇਂ ਵਰਤਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ 'ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਖਤ-ਚੌਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ 'ਹੁਕਮ' - ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਹੁਕਮ - ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਾਤੀ-ਭੇਦ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ, ਲੰਗਰ-ਪੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕ ਦੇਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। 'ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਬਣਤਰ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਉਤੇ ਖਲਾਰੀ ਜਾਵੇ, ਨਾ ਕਿ ਤਾਕਤ ਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਜਬਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਉਤੇ', ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁਖ-ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨਮਿਤ-ਮਾਤਰ ਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ

ਆਦਰਸ ਮੰਨ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਦਾ ਇਨ੍ਹਾ ਹੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ।

ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਣ ਕੀ ਸੀ? ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪੱਥ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਜਾਗੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜੋ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੀੜਾ ਹਰਨ ਲਈ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਜੂਝਣ ਲਈ ਵੀ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹੇ। "ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ" ਇਸ ਪੱਥ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ ਤੇ ਅਗਨੀ-ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਦੀ ਵੰਗਾਰ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੋਂ ਅਰਪਿਤ ਸਰੀਰ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈ ਸਮਝੀ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਰਾਜੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਘੁਟੀ ਪਿਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਤੇ ਪਰਜਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸੇਵਕ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਪਰ ਉਹ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ-ਸਵਾਰਥ ਜਾਂ ਹਉਮੈ ਲਈ ਕਾਰ ਉਕੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਥਾਵਰ ਵਿਚ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਆਤਮਕ ਅਰਥ ਬਖਸ਼ੇ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਜੈਈ ਯੋਧਾ ਮਸਨਿਦ ਉੱਤੇ ਸਹਿਨਸਾਹ, ਗੁਰੂ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਦਾਤਾ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਫਕੀਰ ਸੀ।" ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਸਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਸਟਰ ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੰਧਨ ਆਪਣੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਟੁੱਟਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਣ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਝੱਜੇੜ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਭੂਤ-ਭੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਕਾ ਮੁਕਾ ਦਿਤਾ।"

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸਾਰ, "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਅਤਿ ਅਲੌਕਿਕ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੀ ਅਤਿ ਉੱਚਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਘੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਜੋ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਪੰਨ ਆਤਮਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਭਰਪੂਰ ਸਾਹਸ ਤੇ ਠੰਢੇ ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਦੀ ਆਸ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਸਮੇਤ ਦੇ ਜਵਾਨ-ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਨੰਗੇ

ਪੈਰੀਂ, ਲਹੂ-ਲਹਾਨ, ਆਪ ਜੰਗਲਾ ਵਿਚੋਂ ਛੁਪ-ਲੁਕ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਪਰੋਂ ਆਪਣੀ ਪੂਜ ਮਾਤਾ ਤੇ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਦੁੱਖ ਦਾ ਅਪਾਰ ਸਾਤੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਇ ਗੁੰਥ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਹਨ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮੁੜ-ਉਸਾਰਣ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਪਟ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਾ ਫੌਜੀ ਆਗੂ ਇਹ ਕਦੇ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ?

ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਸਹਿਨਸਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਵਧਾ ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣ ਨੇ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਦਰਵੇਸ ਵਾਗ ਆਦਰ ਦੇਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਪਿਛੇ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਚੋਖੀ ਚਲ-ਸੰਪਤੀ, ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਨੇ ਜਬਤ ਕਰ ਲੈਣੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਜਾ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਵੀ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸੇਸ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾ ਕੌਮ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਸਖਸੀ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕੌਮ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਵਰਗੇ ਆਗੂ ਚੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾ ਉਸ ਅਥਦਾਲੀ ਦੀ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਹਾਰ ਵਿਚ ਪਲਟ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਸਕਤੀ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟੇ ਵੀ ਭੰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕੇ।"

ਆਸਾਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਸੂਖਮ ਦੇਣ ਨਾਲ ਵਧੀਕ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਡੇਰੇ ਜਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਥੇ ਭੰਗੂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਹਰਾ ਕੇ ਬਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾ "ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਇਸ ਲਈ ਸਾਜਿਆ ਸੀ ਕਿ

"ਇਨ ਗਰੀਬ ਸਿਖਨ ਕੇ ਦੈ ਬਾਦਸਾਹੀ।

ਯਹ ਯਾਦ ਰਖਹਿ ਹਮਰੀ ਗੁਰਿਆਈ।"

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ
ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ

[ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਰੂਪ]

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥
ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੇਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥
ਅਚਲ ਮੂਰਤਿ ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ, ਅਮਿਤੋਜ ਕਹਿੱਜੈ॥
ਕੋਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣ, ਸਾਹੁ ਸਾਹਾਣਿ ਗਣਿੱਜੈ॥
ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤ ਨੇਤ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥
ਤਵ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤ ਸੁਮਤਿ॥੧॥

ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਕਾਲੇ। ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥
ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਰੂਪੇ। ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

.....

ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਨਾਮੇ। ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਠਾਮੇ॥੪॥
ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਕਰਮੰ। ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਧਰਮੰ॥

.....

ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਸੁ ਏਕੈ। ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਨੇਕੈ॥

.....

ਨਮਸ੍ਰਤੰ ਅਮਜਬੇ। ਨਮਸ੍ਰਤਸ੍ਰਤੁ ਅਜਬੇ॥

.....

ਨਮੋ ਕਾਲ ਕਾਲੇ। ਨਮਸ੍ਰਤਸ੍ਰਤੁ ਦਿਆਲੇ॥

.....

ਨਮੋ ਸਰਬ ਧੰਧੇ। ਨਮੋ ਸਤ ਅਬੰਧੇ॥੨੪॥

.....

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਰਤਾ। ਨਮੋ ਸਰਬ ਹਰਤਾ॥

.....

ਨਮੋ ਜੇਗ ਜੇਗੇ। ਨਮੋ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥

.....

ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ। ਨਮੋ ਭਾਨ ਭਾਨੇ॥
ਨਮੋ ਗੀਤ ਗੀਤੇ। ਨਮੋ ਤਾਨ ਤਾਨੇ॥੪੭॥
ਨਮੋ ਨਿੱਤ ਨਿੱਤੇ। ਨਮੋ ਨਾਦ ਨਾਦੇ॥
ਨਮੋ ਪਾਨ ਪਾਨੇ। ਨਮੋ ਬਾਦ ਬਾਦੇ॥੪੮॥

.....

ਨਮੋ ਨਿੱਤ ਨਾਰਾਇਣੇ, ਕਰੂਰ ਕਰਮੇ॥

.....

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੋਗੇ। ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੋਗੇ॥

.....

ਦੇਸ ਅਉਰ ਨ ਭੇਸ ਜਾਕਰ ਰੂਪ ਰੇਖ ਨ ਰਾਗ॥
ਜੱਤ੍ਰ ਤੱਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ॥੮੦॥

.....

ਸਦਾ ਸੋਚਿਦਾ ਨੰਦ, ਸਤ੍ਰ੍ਰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥

.....

ਨ ਪੇੜ੍ਰੇ, ਨ ਪੁੜ੍ਰੇ, ਨ ਸੜ੍ਰੇ ਨ ਮਿੜ੍ਰੇ॥
ਨਾ ਤਾੜ੍ਰੇ ਨਾ ਮਾੜ੍ਰੇ, ਨ ਜਾੜ੍ਰੇ, ਨ ਪਾੜ੍ਰੇ॥

.....

ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਵਜ੍ਰੁ ਹੈ। ਤਮਾਮੁਲ ਰੁਜ੍ਰੁ ਹੈ॥

.....

ਕਿ ਚਾਹਿਰ ਚਹੂਰ ਹੈ। ਕਿ ਹਾਜਿਰ ਹਜੂਰ ਹੈ॥

.....

ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਮਾਗ ਹੈ। ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਚਰਾਗ ਹੈ॥
ਗ਼ਨੀਮੁਲ ਖ਼ਿਰਾਜ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈ॥

.....

ਅਜਪਾ ਜਪ ਹੈ। ਅਥਪਾ ਥਪ ਹੈ॥

.....

ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ। ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥

.....

ਨਮੋ ਰਾਜਸੰ ਤਾਮਸੰ, ਸਾਤਿ ਰੂਪੇ॥

ਨਮੋ ਪਰਮ ਤੱਤੰ, ਅਤੱਤੰ ਸਰੂਪੇ॥

.....

ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ। ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ॥

ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗੇ। ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੩॥੧੮੬॥

[ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ]

[ਸੰਨਿਆਸ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ?]

ਰੇ ਮਨ ਐਸੇ ਕਰ ਸੰਨਿਆਸਾ॥

ਬਨ ਸੇ ਸਦਨ ਸਬੈ ਕਰ ਸਮਝਹੁ,

ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ ਉਦਾਸਾ॥1॥ਰਹਾਉ॥

ਜਤ ਕੀ ਜਟਾ ਜੇਗ ਕੇ ਮੰਜਨੁ, ਨੇਮ ਕੇ ਨਖਨ ਬਦਾਓ॥

ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸਹੁ, ਨਾਮ ਬਿਭੂਤ ਲਗਾਓ॥

ਅਲਪ ਅਹਾਰ, ਸੁਲਪ ਸੀ ਨਿੰਦਾ, ਦਯਾ ਛਿਮਾ ਤਨ ਪ੍ਰੀਤਿ॥

ਸੀਲ ਸੰਤੋਖ ਸਦਾ ਨਿਰਬਾਹਿਬੈ, ਚੈਬੈ ਤ੍ਰਿਗੁਣ ਅਤੀਤਿ॥

ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਹੰਕਾਰ, ਲੋਭ, ਹਠ, ਮੋਹ ਨ ਮਨ ਸਿਉ ਲਾਵੈ॥

ਤਬ ਹੀ ਆਤਮ ਤਤ ਕੇ ਦਰਸੇ, ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਹ ਪਾਵੈ॥

[ਰਾਮਕਲੀ, ਪਾਤਸਾਹੀ 10, ਸਬਦ ਹਜਾਰੇ]

[ਪ੍ਰਭ ਜੂ ਤੇ ਕਹ ਲਾਜ ਹਮਾਰੀ]

ਪ੍ਰਭ ਜੂ ਤੇ ਕਹ ਲਾਜ ਹਮਾਰੀ॥

ਨੀਲ ਕੰਠ, ਨਰ ਹਰਿ, ਨਾਰਾਇਣ, ਨੀਲ ਬਸਨ ਬਨਵਾਰੀ॥

ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਪਰਮੇਸਰ ਸੁਆਮੀ, ਪਾਵਨ ਪਉਨ ਅਹਾਰੀ॥ ੧

ਮਾਧਵ, ਮਹਾ ਜੋਤਿ, ਮਧ ਮਰਦਨ, ਮਾਨ ਮੁਕੰਦ, ਮੁਰਾਰੀ॥1॥

ਨਿਰਬਿਕਾਰ, ਨਿਰਜੁਰ, ਨਿੰਦਾ ਬਿਨੁ, ਨਿਰਬਖ, ਨਰਕ ਨਿਵਾਰੀ॥

ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ, ਕਾਲ ਤ੍ਰੈ ਦਰਸੀ, ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਾਸਨ ਕਾਰੀ॥

ਧਨੁਰਪਾਨਿ ਪ੍ਰਿਤ ਮਾਨ ਧਰਾਧਰ ਅਨ ਬਿਕਾਰ ਅਸਿਧਾਰੀ॥

ਹੇ ਮਤ ਮੰਦ ਚਰਨ ਸਰਨਾਗਤਿ, ਕਰ ਗਹਿ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰੀ॥

[ਸੋਰਠ, ਪਾਤਸਾਹੀ 10, ਸਬਦ ਹਜਾਰੇ]

[ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਤੇਰੇ ਬਿਨਾ ਜੀਉਣਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ]

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾ ਦਾ ਕਹਣਾ॥
 ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਰੋਗ ਰਜਾਈਆ ਦਾ ਓਦਣ ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾ ਦੇ ਰਹਣਾ॥
 ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰ ਪਿਆਲਾ ਬਿੰਗ ਕਸਾਈਆ ਦਾ ਸਹਣਾ॥
 ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸਬਰੁ ਚੰਗਾ ਭਠ ਖੇੜਿਆ ਦਾ ਰਹਣਾ॥
 [ਖਿਆਲ ਪਾਤਸਾਹੀ 10, ਸਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ]

[ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾ ਉਤੇ ਮਾਣ ਨਾ ਕਰੋ]

ਮਾਤੇ ਮਤੰਗ, ਜਰੇ ਜਰ ਸੰਗਿ, ਅਨੂਪ ਉਤੰਗ ਸੁਰੰਗ ਸਵਾਰੇ॥
 ਕੋਟਿ ਤੁਰੰਗ, ਕੁਰੰਗ ਸੇ ਕੂਦਤ, ਪਉਨ ਕੇ ਗਉਨ ਕੇ ਜਾਤ ਨਿਵਾਰੇ॥
 ਭਾਰੀ ਭੁਜਾਨ ਕੇ ਭੂਪ ਭਲੀ ਬਿਧਿ, ਨਿਆਵਤ ਸੀਸ ਨ ਜਾਤ ਬਿਚਾਰੇ॥
 ਏਤੇ ਭਏ ਤਉ ਕਹਾ ਭਏ ਭੂਪਤਿ, ਅੰਤ ਕੇ ਨਾਗੇ ਹੀ ਪਾਇ ਪਧਾਰੇ॥
 [ਸੁੱਯੋ, ਪਾਤਸਾਹੀ 10]

[ਪ੍ਰੇਮ ਰਾਹੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਾਖੰਡ ਨਾਲ ਨਹੀ]

ਕਹਾ ਭਯੋ ਜੇ ਦੇਉ ਲੇਚਨ ਮੂੰਦਿ ਕੈ,
 ਬੈਠ ਰਹਿਓ ਬਕ ਧਿਆਨੁ ਲਗਾਇਓ॥
 ਨ੍ਰਾਤ ਫਿਰਿਓ ਲੀਏ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰਨਿ,
 ਲੋਕ ਗਇਉ ਪਰਲੋਕ ਗਵਾਇਓ॥
 ਬਾਸ ਕੀਓ ਬਿਖਿਆਨ ਸੋ ਬੈਠਿ ਕੈ,
 ਐਸੇ ਹੀ ਐਸੇ ਸੁ ਬੈਸ ਬਿਤਾਇਓ॥
 ਸਾਚ ਕਹੋ ਸੁਨ ਲੇਹੁ ਸਭੈ,
 ਜਿਨਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਓ॥

[ਸੁੱਯੋ, ਪਾਤਸਾਹੀ 10]

[ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੇ ਔਗੁਣ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਹਾਰ ਨਹੀ ਦੋਂਦਾ]

ਦੀਨਨ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੈ ਨਿਤ ਸੰਤ ਉਬਾਰ ਗਨੀਮਨ ਗਾਰੈ॥
 ਪੱਛ ਪਸੂ ਨਗ ਨਾਗ ਨਰਾਧਪ ਸਰਬ ਸਮੈ ਸਭ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰੈ॥

ਪੋਖਤ ਹੈ ਜਲ ਮੈ ਥਲ ਮੈ ਪਲ ਮੈ ਕਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਮ ਬਿਚਾਰੈ॥
ਦੀਨ ਦਇਆਲ, ਦਇਆ ਨਿਧਿ, ਦੇਖਨ ਦੇਖਤ ਹੈ, ਪਰ ਦੇਤ ਨ ਹਰੈ॥
[ਸੁੱਯੇ, ਪਾਤਸਾਹੀ 10]

[ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡਾ ਸਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਹੈ]

ਰੇਗਨ ਤੇ, ਅਰ ਸੇਗਨ ਤੇ, ਜਲ ਜੇਗਨ ਤੇ ਬਹੁ ਭਾਤਿ ਬਚਾਵੈ॥
ਸਤ੍ਰੁ ਅਨੇਕ ਚਲਾਵਤ ਘਾਵ, ਤਉ ਤਨ ਏਕ ਨ ਲਾਗਨ ਪਾਵੈ॥
ਰਾਖਤ ਹੈ ਅਪਨੇ ਕਰ ਦੈਕਰ, ਪਾਪ ਸੰਬੁਹ ਨ ਭੇਟਨ ਪਾਵੈ॥
ਔਰ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹਾ ਕਹ ਤੇ ਸੇ, ਸੁ ਪੇਟ ਹੀ ਕੇ ਪਟ ਬੀਚ ਬਚਾਵੈ॥
[ਸੁੱਯੇ, ਪਾਤਸਾਹੀ 10]

ਕਾਮ ਨ ਕ੍ਰੋਧ ਨ ਲੋਭ ਨ ਮੋਹ ਨ ਰੋਗ ਨ ਸੋਗ ਨ ਭੋਗ ਨ ਭੈ ਹੈ॥
ਦੇਹ ਬਿਹੀਨ, ਸਨੇਹ ਸਭੇ ਤਨ, ਨੇਹ ਬਿਰਕਤ ਅਗੇਹ ਅਛੈ ਹੈ॥
ਜਾਨ ਕੇ ਦੇਤ, ਅਜਾਨ ਕੇ ਦੇਤ, ਜਮੀਨ ਕੇ ਦੇਤ, ਜਮਾਨ ਕੇ ਦੇਹੈ॥
ਕਾਹੇ ਕੇ ਭੋਲਤ ਹੈ ਤੁਮਰੀ ਸੁਧ ਸੁੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਪਦਮਾਪਤਿ ਲੈਹੈ॥
(ਸੁੱਯੇ, ਪਾਤਸਾਹੀ 10)

[ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਰਮ ਕਾਡ਼ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ]

ਖੂਕ ਮਲਹਾਰੀ ਗਜ ਗਦਹਾ ਬਿਭੂਤ ਧਾਰੀ,
ਗਿਦੂਆ ਮਸਾਨ ਬਾਸ ਕਰਿਓਈ ਕਰਤ ਹੈ॥
ਘੁਘੁ ਮਟਬਾਸੀ ਲਗੇ ਭੋਲਤ ਉਦਾਸੀ ਮ੍ਰਿਗ,
ਤਰਵਰ ਸਦੀਵ ਮੋਨ ਸਾਧੇ ਈ ਮਰਤ ਹੈ॥
ਬਿੰਦ ਕੇ ਸਧੱਯਾ ਤਾਹਿ ਹੀਜ ਕੀ ਬਡੱਯਾ ਦੇਤ,
ਬੰਦਰਾ ਸਦੀਵ ਪਾਇ ਨਾਗੇ ਹੀ ਫਿਰਤ ਹੈ॥
ਅੰਗਨਾ ਅਧੀਨ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਮੈ ਪ੍ਰਬੀਨ,
ਏਕ ਗਿਆਨ ਕੇ ਬਿਹੀਨ, ਛੀਨ ਕੈਸੇ ਕੈ ਤਰਤ ਹੈ॥੭੧॥
ਭੂਤ ਬਨਚਾਰੀ, ਛਿਤ-ਛਉਨਾ ਸਭੇ ਦੁਧਾਧਾਰੀ,
ਪਉਨ ਕੇ ਅਹਾਰੀ ਸੁ ਭੁਜੰਗ ਜਾਨੀਅਤੁ ਹੈ॥
ਤ੍ਰਿਣ ਕੇ ਭਛੱਯਾ ਧਨ ਲੋਭ ਕੇ ਤਜੱਯਾ,
ਤੇ ਤੇ ਗਉਅਨ ਕੇ ਜੱਯਾ ਬ੍ਰਿਖ-ਭਯਾ ਮਾਨੀਅਤੁ ਹੈ॥
ਨਭ ਕੇ ਉਡੱਯਾ ਤਾਹਿ ਪੰਛੀ ਕੀ ਬਡੱਯਾ ਦੇਤ,

ਬਗੁਲਾ ਬਿੜਾਲ ਬ੍ਰਿਕ ਧਿਆਨੀ ਠਾਨੀਅਤੁ ਹੈ।
ਜੇਤੇ ਬਡੇ ਗਿਆਨੀ ਤਿਨੇ ਜਾਨੀ ਪੈ ਬਖਾਨੀ ਨਾਹਿ,
ਐਸੇ ਨ ਪ੍ਰਪੰਚ ਮਨਿ ਭੂਲਿ ਆਨੀਅਤੁ ਹੈ।

[ਅਕਾਲਿ ਉਸਤਤਿ]

ਭੇਖ ਦਿਖਾਯੋ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਗਨ ਕੇ ਬਸਿ ਕੀਨ।
ਅੰਤ ਕਾਲ ਕਾਤੀ ਕਟਯੋ ਬਾਸ ਨਰਕ ਮੇ ਲੀਨ।

[ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ]

ਸਿਜਦੇ ਕਰੇ ਅਨੇਕ ਤੋਪਚੀ ਕਪਟ ਭੋਸ,
ਪੋਸਤੀ ਅਨੇਕ ਦਾ ਨਿਵਾਵਤ ਹੈ ਸੀਸ ਕੋ।

.....

ਪੰਚ ਬਾਰ ਗੀਦਰ ਪੁਕਾਰੇ ਪਰੇ ਸੀਤ ਕਾਲ,
ਕੁੰਚਰ ਅਉ ਗਦਹਾ ਅਨੇਕ ਦਾ ਪੁਕਾਰ ਹੀ।

.....

ਤਾਪ ਕੇ ਸਹੇ ਤੇ ਜੇ ਪੈ ਪਾਈਐ ਅਤਾਪ ਨਾਥ,
ਤਾਪਨਾ ਅਨੇਕ ਤਨ ਘਾਇਲ ਸਹਤ ਹੈ।
ਜਾਪ ਕੇ ਕੀਏ ਤੇ ਜੇ ਪੈ ਪਾਯਤ ਅਜਾਪ ਦੇਵ,
ਪ੍ਰਦਨਾ ਸਦੀਵ ਤੁਹੀ, ਤੁਹੀ ਉਚਰਤ ਹੈ।

[ਅਕਾਲਿ ਉਸਤਤਿ]

[ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਇਕੋ ਪਛਾਣੇ]

ਕੇਉ ਭਇਓ ਮੁੰਡੀਆ ਸੋਨਿਆਸੀ ਕੇਉ ਜੋਗੀ ਭਇਓ,
ਕੇਉ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕੇਉ ਜਤੀ ਅਨੁਮਾਨਬੋ।
ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੇਉ ਰਾਵਿਜੀ ਇਮਾਮ ਸਾਫੀ,
ਮਾਨੁਸ ਕੀ ਜਾਤਿ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਚਾਨਬੋ।
ਕਰਤਾ ਕਰੀਮ ਸੇਈ ਰਾਜਿਕ ਰਹੀਮ ਉਈ,
ਦੂਸਰੇ ਨ ਭੇਦ ਕੇਈ ਭੂਲਿ ਕ੍ਰਮ ਮਾਨਬੋ।
ਏਕ ਹੀ ਕੀ ਸੇਵ ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਏਕ,
ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕੈ ਜੋਤਿ ਜਾਨਬੋ॥੧੫॥

.....

ਦੇਹੁਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ, ਪੂਜਾ ਔ ਨਿਵਾਜ ਓਈ,
 ਮਾਨਸ ਸਬੈ ਏਕ ਪੈ ਅਨੇਕ ਕੇ ਕ੍ਰਮਾਉ ਹੈ।
 ਦੇਵਤਾ ਅਦੇਵ ਜੱਛ ਗੰਧੂਬ ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂ,
 ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਦੇਸਨ ਕੇ ਭੋਸ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੈ।
 ਏਕੈ ਨੈਨ, ਏਕੈ ਕਾਨ, ਏਕੈ ਦੇਹ, ਏਕੈ ਬਾਨ,
 ਖਾਕ, ਬਾਦ, ਆਤਿਸ ਔ ਆਬ ਕੇ ਰਲਾਉ ਹੈ।
 ਅੱਲ੍ਹ ਅਭੇਖ ਸੋਈ, ਪੁਰਾਨ ਅਉ ਕੁਰਾਨ ਓਈ,
 ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕ ਹੀ ਬਨਾਉ ਹੈ॥੮੬॥
 ਜੈਸੇ ਏਕ ਆਗ ਤੇ ਕਨ੍ਹਕਾ ਕੋਟਿ ਆਗ ਉਠੈ,
 ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਹੁਇਕੈ ਫੇਰਿ ਆਗ ਮੈ ਮਿਲਾਹਿਗੇ।
 ਜੈਸੇ ਏਕ ਧੁਰਿ ਤੇ ਅਨੇਕ ਧੁਰਿ ਪੂਰਤ ਹੈ,
 ਧੁਰਿ ਕੇ ਕਨ੍ਹਕਾ ਫੇਰ ਧੁਰਿ ਹੀ ਸਮਾਹਿਗੇ।
 ਜੈਸੇ ਏਕ ਨਦ ਤੇ ਤਰੰਗ ਕੋਟਿ ਉਪਜਤ ਹੈ,
 ਪਾਨਿ ਕੇ ਤਰੰਗ ਸਬੈ ਪਾਨਿ ਹੀ ਕਹਾਹਿਗੇ।
 ਤੈਸੇ ਬਿਸ੍ਵ ਰੂਪ ਤੇ ਅਭੂਤ ਭੂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ,
 ਤਾ ਹੀ ਤੇ ਉਪਜਿ, ਸਬੈ ਤਾਹੀ ਮੈ ਸਮਾਹਿਗੇ।

[ਅਕਾਲਿ ਉਸਤਤਿ]

[ਕਾਲ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰੋ]

ਜੇ ਕਹੂੰ ਕਾਲ ਤੇ ਭਾਜ ਕੇ ਬਾਚੀਅਤ,
 ਤੇਕਿਹ ਕੁੰਟ ਕਹੇ ਭਜਿ ਜਈਯੈ।
 ਆਗੇ ਹੂੰ ਕਾਲਧਰੇ ਅਸਿ ਗਾਜਤ,
 ਛਾਜਤ ਹੈ ਜਿਹ ਤੇ ਨਸਿ ਅਈਯੈ।
 ਐਸੇ ਨ ਕੈ ਗਯੋ ਕੋਈ ਸੁ ਦਾਵ, ਰੇ,
 ਜਾਹਿ ਉਪਾਵ ਸੇ ਘਾਵ ਬਚਈਯੈ।
 ਜਾਤੇ ਨ ਛੁਟੀਐ ਮੁੜ ਕਹੂ,
 ਹਸਿ ਤਾਕੀ ਨ ਕਿਉ ਸਰਣਾਗਤਿ ਜਈਯੈ॥੮੭॥

[ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ]

[ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੰਬੰਧੀ]

ਤਿਲਕ-ਜੇਵੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭੁ ਤਾਕਾ।
 ਕੀਨੋ ਬਡੇ ਕਲ੍ਹ ਮਹਿ ਸਾਕਾ।
 ਸਾਧਨ ਹੋਤਿ ਇਤੀ ਜਿਨਿ ਕਰੀ।
 ਸੀਸੁ ਦੀਯਾ ਪਰੁ 'ਸੀ' ਨ ਉਚਰੀ।
 ਧਰਮ ਹੋਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ।
 ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰੁ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ।

.....

ਠੀਕਰ ਫੇਰਿ ਦਿਲੀਸ ਸਿਰਿ,
 ਪ੍ਰਭੁਪੁਰਿ ਕੀਜਾ ਪਯਾਨ।
 ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ,
 ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨਿ।

[ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ]

[ਆਪਣੀ ਕਥਾ]

ਅਬ ਮੈ ਅਪਣੀ ਕਥਾ ਬਖਾਨੇ।
 ਤਪ ਸਾਧਤ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਮੁਹਿ ਆਨੇ।
 ਹੇਮ ਕੁੰਟ ਪਰਬਤ ਹੈ ਜਹਾ,
 ਸਪਤ ਸਿੰਗ ਸੇਭਿਤ ਹੈ ਤਹਾ॥੧॥
 ਸਪਤਸਿੰਗ ਤਿਹ ਨਾਮੁ ਕਹਾਵਾ।
 ਪੰਡ ਰਾਜ ਜੇਗੁ ਕਮਾਵਾ।
 ਤਹ ਹਮ ਅਧਿਕ ਤਪੱਸਿਆ ਸਾਧੀ।
 ਮਹਾਕਾਲ-ਕਾਲਕਾ ਅਰਾਧੀ॥੨॥
 ਇਹ ਬਿਧਿ ਕਰਤ ਤਪੱਸਿਆ ਭਯੋ,
 ਵੈ ਤੇ ਏਕ ਰੂਪ ਹੈ ਗਯੋ।

.....

ਤਿਨ ਪ੍ਰਭੁ ਜਬ ਆਇਸੁ ਮੁਹਿ ਦੀਆ।
 ਤਬ ਹਮ ਜਨਮ ਕਲ੍ਹ ਮਹਿ ਲੀਆ॥੪॥

ਚਿਤ ਨ ਭਯੋ ਹਮਰੇ ਆਵਨ ਕਹ।
 ਚੁਭੀ ਰਹੀ ਸ੍ਰੀਤਿ ਪ੍ਰਭੁ ਚਰਨਨ ਮਹਿ।
 ਜਿਉ ਤਿਉ ਪ੍ਰਭ ਹਮ ਕੇ ਸਮਝਾਯੋ।
 ਇਮ ਕਹਿ ਕੈ ਇਹ ਲੋਕਿ ਪਠਾਯੋ॥੫॥
 ਜਬ ਪਹਿਲੇ ਹਮ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਬਨਾਈ।
 ਦਈਤ ਰਚੇ ਦੁਸਟ ਦੁਖ ਦਾਈ।
 ਤੇ ਭੁਜ ਬਲ ਬਵਰੇ ਹੂੰ ਗਏ।
 ਪੂਜਤ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਰਹਿ ਗਏ॥੬॥
 ਤੇ ਹਮ ਤਮਕਿ ਤਨਿਕ ਮੇ ਖਾਪੇ।
 ਤਿਨ ਕੀ ਨਉਰ ਦੇਵਤਾ ਥਾਪੇ।
 ਤੇ ਭੀ ਬਲ ਪੂਜਾ ਉਰਝਾਏ।
 ਆਪਨ ਹੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕਹਾਏ॥੭॥

.....

ਤਬ ਹਰਿ ਸਿੱਧ ਸਾਧ ਠਹਿਰਾਏ।
 ਤਿਨ ਭੀ ਪਰਮ ਪੁਰਖੁ ਨਹਿ ਪਾਏ।
 ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਤਿ ਭਯੋ ਜਗਿ ਸਿਆਨਾ।
 ਤਿਨ ਤਿਨ ਅਪਨੇ ਪੰਥੁ ਚਲਾਨਾ॥੧੪॥
 ਪਰਮਪੁਰਖੁ ਕਿਨ ਹੂੰ ਨਹ ਪਾਯੋ।
 ਬੈਰ ਬਾਦ ਹੰਕਾਰ ਬਢਾਯੋ।
 ਪੇਡ ਪਾਤ ਆਪਨ ਤੇ ਜਲੈ।
 ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਪੰਥ ਨ ਕੇਉ ਚਲੇ।

[ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ]

[ਤਦ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਾਜ ਕੇ
 ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਘਲਿਆ]

ਮੈ ਅਪਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ।
 ਪੰਥੁ ਪ੍ਰਚੁਰ ਕਰਬੇ ਕਹ ਸਾਜਾ।

ਜਾਹਿ ਤਹਾ ਤੈ ਧਰਮੁ ਚਲਾਇ॥੨੯॥

ਕਬਿਧਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ।

ਠਾਵ ਭਯੋ ਮੈ ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਬਚਨ ਕਹਾ ਸਿਰ ਨਯਾਇ।

ਪੰਥ ਚਲੈ ਤਬ ਜਗਤ ਮੈ ਜਬ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ॥੩੦॥

[ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ]

[ਪਰ ਮੈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਹੀ]

ਜੇ ਹਮ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਉਚਰਿ ਹੈ।

ਤੇ ਸਭ ਨਰਕਿ ਕੁੰਡ ਮਹਿ ਪਰ ਹੈ।

ਮੈ ਹੋ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੇ ਦਾਸਾ।

ਦੇਖਨਿ ਆਯੋ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ।

[ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ]

[ਮੇਰਾ ਧਰਮ]

ਕਹਯੋ ਪ੍ਰਭੂ ਸੁ ਭਾਖਿ ਹੋ।

ਕਿਸੂ ਨ ਕਾਨ ਰਾਖਿ ਹੋ।

ਕਿਸੂ ਨ ਭੇਖ ਭੀਜਿ ਹੋ।

ਅਲੇਖ ਬੀਜਿ ਬੀਜਿ ਹੋ॥੩੪॥

ਪਖਾਣ ਪੂਜਿ ਹੋ ਨਹੀਂ।

ਨ ਭੇਖ ਭੀਜਿ ਹੋ ਕਹੀਂ।

ਅਨੰਤ ਨਾਮੁ ਗਾਇ ਹੋ।

ਪੱਰਮ ਪੁਰੁਖ ਪਾਇ ਹੋ॥੩੫॥

.....

ਭਜੋ ਸੁ ਏਕੁ ਨਾਮਯੋ।

ਜੁ ਕਾਮ ਸਰਬ ਠਾਮਯੋ।

ਨ ਜਾਪ ਆਨ ਕੇ ਜਪੋ।

ਨ ਅਉਰ ਥਾਪਨਾ ਥਪੋ॥੩੬॥

.....

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇਂ ਆਏ।
ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵਿ ਪਠਾਏ।
ਜਹਾ ਤਹਾ ਤੁਮ ਧਰਮ ਬਿਥਾਰੇ।
ਦੁਸਟ ਦੇਖੀਯਨਿ ਪਕਰਿ ਪਛਾਰੇ॥੪੨॥
ਯਾਹੀ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੇਂ।
ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮੇਂ।
ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਥਾਰਨ।
ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੇ ਮੂਲ ਉਪਾਰਿਨ॥੪੩॥

[ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ]

[ਜੇ ਰੱਬ ਵਲ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦਾ,
ਉਸਨੂੰ ਰੱਬ ਰਾਜ-ਦੰਡ ਦਿਵਾਦਾ ਹੈ]

ਬਾਬੇ ਕੇ ਬਾਬਰ ਕੇ ਦੇਉ।
ਆਪ ਕਰੇ ਪਰਮੇਸਰ ਸੇਉ।
ਦੀਨਸਾਹ ਇਨ ਕੇ ਪਹਿਚਾਨੇ।
ਦੁਨੀਪੱਤਿ ਉਨ ਕੇ ਅਨੁਮਾਨੇ॥੧॥
ਜੇ ਬਾਬੇ ਕੇ ਦਾਮ ਨ ਦੇ ਹੈ।
ਤਿਨ ਤੇ ਗਹਿ ਬਾਬਰ ਕੇ ਲੈ ਹੈ।

[ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ]

[ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਗ]

(ਭਾਵ ਦੁਰਗਾ ਤੇ ਦੈਤਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵਰਣਨ)
ਖੰਡਾ ਪ੍ਰਥਮਿ ਮਨਾਇਕੈ ਜਿਨ ਸਭ ਸੈਸਾਰ ਉਪਾਇਆ।
ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸ ਸਾਜਿ ਕੁਦਰਤਿ ਦਾ ਖੇਲੁ ਬਣਾਇਆ।

.....

ਇਕਤ ਦਿਹਾੜੈ ਆਈ ਨ੍ਰਾਵਣ ਦੁਰਗ ਸਾਹ।
ਦੇਵੀ ਬ੍ਰਿਥਾ ਸੁਣਾਈ ਆਪਣੇ ਹਾਲ ਦੀ -
ਛੀਨਿ ਲਈ ਨਕੁਰਾਈ ਸਾਤੇ ਦਾਨਵੀਂ।
ਲੋਕੀਂ ਤਿਹੀਂ ਫਿਰਾਈ ਦੇਹੀ ਆਪਣੀ।
ਬੈਠੇ ਵਾਇ ਵਧਾਈ ਤੇ ਅਮਰਾਵਤੀ।
ਦਿੱਤੇ ਦੇਵ ਤਜਾਈ ਸਭਨਾ ਰਾਕਸਾ।

ਕਿਨੈ ਨਾ ਜਿਤਿਆ ਜਾਈ ਮਹਿਖੇ ਦੈਤ ਨੂੰ,
 ਤੇਰੀ ਸਾਮ ਤਕਾਈ ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਸਾਹ॥੪॥
 ਦੁਰਗਾ ਬੈਠ ਸੁਣਦੀ ਹੱਸੀ ਹੜ ਹੜਾਇ।
 ਓਹੀ ਸੀਹੁ ਬੁਲਾਇਆ ਰਾਕਸ ਭੱਖਣਾ।

.....

ਦੁਹਾ ਕੰਧਾਰਾ ਮੂੰਹ ਜੁੜੇ, ਢੇਲ ਸੰਖ ਨਗਾਰੇ ਬੱਜੇ।
 ਰਾਕਸ ਆਏ ਰੇਹਲੇ ਤਰਵਾਰੀਂ ਬਖਤਰ ਸੱਜੇ।
 ਜੁੱਟੇ ਸਉਹੇ ਜੁੱਧ ਨੇ, ਇਕ ਜਾਤਿ ਨ ਜਾਣਨਿ ਭੱਜੇ।
 ਖੇਤ ਅੰਦਰਿ ਜੋਧੇ ਗੱਜੇ॥੭॥
 ਜੰਗ ਮੁਸਾਫਾ ਬੱਜਿਆ, ਰਣ ਘੁਰੇ ਨਗਾਰੇ ਚਾਵਲੇ।
 ਝੂਲਨਿ ਨੇਜੇ ਬੈਰਕਾ, ਨੀਸਾਣ ਝੁਲੇ ਲਸਾਵਲੇ।
 ਢੇਲ ਨਗਾਰੇ ਪਉਣਦੇ, ਊਘਨ ਜਾਣੁ ਜਟਾਵਲੇ।
 ਦੁਰਗਾ ਦਾਨੋ ਰਣਿ ਡਹੇ, ਖੇਤ ਵੱਜਨਿ ਨਾਦ ਭੀਹਾਵਲੇ।
 ਇਕ ਬੀਰ ਪ੍ਰੇਤੇ ਬੁਢੀਏ, ਜਣੁ ਡਾਲ ਚਮੁੱਟੇ ਆਵਲੇ।
 ਇਕ ਵੱਢੇ ਤੇਰੀ ਤੜਫੀਅਨ, ਮਦ ਪੀਤੇ ਲੋਟਨਿ ਬਾਵਲੇ।
 ਇਕ ਚੁਣਿ ਝਾੜਹੁ ਕੱਢੀਅਨੁ, ਰੇਤ ਵਿਚੋਂ ਸੋਇਨਾ ਡਾਵਲੇ।
 ਗਦਾ ਤ੍ਰਿਸੂਲਾ ਸੈਹੱਥੀਆ, ਤੀਰ ਵੱਗਨਿ ਖਰੇ ਉਤਾਵਲੇ।
 ਜਣੁ ਡਸੇ ਭੁਯੰਗਮ ਸਾਵਲੇ, ਮਰਿ ਜਾਵਨਿ ਬੀਰ ਰੇਹਾਵਲੇ।
 ਵੇਖਣ ਚੰਡਿ ਪ੍ਰਚੰਡ ਨੇ, ਰਣਿ ਘੁਰੇ ਨਗਾਰੇ।
 ਧਾਏ ਰਾਕਸ ਰੇਹਲੇ ਚਉਗਿਰਦੇ ਭਾਰੇ।

.....

ਚੋਟ ਦਮਾਮੇ ਪਈ, ਦਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ।
 ਦੇਵੀ ਦਸਤਿ ਨਚਾਈ, ਸੀਹਣਿ ਸਾਰ ਦੀ।
 ਪੇਟਿ ਮਿਲੰਦੇ ਲਾਈ, ਮਹਿਖੇ ਦੈਤ ਨੇ।
 ਗੁਰਦੇ ਆਦਾ ਖਾਈ, ਨਾਲੇ ਰੁੱਕੜੇ।

.....

ਚੋਟਾ ਪਵਨਿ ਨਗਾਰੀਂ ਅਣੀਆ ਜੁੱਟੀਆ।
 ਧੂਹਿ ਲਈਆ ਤਰਵਾਰੀਂ, ਦੇਵਾ ਦਾਨਵਾ।
 ਵਾਹਿਨਿ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ, ਸੂਰੇ ਸੰਘਰੇ।
 ਵੱਗੇ ਰਤੁ ਝੁਲਾਰੀ, ਜਿਉਂ ਗੇਰੂ ਬਾਬੂਕਾ।

.....

ਲੱਖ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਨਿ, ਆਹਮ੍ਹੇ ਸਾਹਮਣੇ।
ਰਾਕਸ ਰਣਹੂੰ ਨ ਭੱਜਨਿ, ਰੋਹੇ ਰੋਹਲੇ।
ਸੀਹਾ ਵਾਹੂੰ ਗੱਜਨ ਸੱਭੇ ਸੂਰਮੇ।
ਤਣਿ ਤਣਿ ਕੈਬਰ ਛੱਡਨਿ ਦੁਰਗਾ ਸਾਮ੍ਹਣੇ।

.....

ਘੁਰੇ ਨਗਾਰੇ ਡੋਹਰੇ, ਰਣਿ ਸੰਗਲੀਆਲੇ।
ਧੂੜਿ ਲਪੇਟੇ ਧੂਹਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜਟਾਲੇ।
ਉੱਖਲੀਆ ਨਾਸਾ ਜਿਨ੍ਹਾ ਮੁਹਿ ਜਾਪਨ ਆਲੇ।
ਧਾਏ ਦੇਵੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਵਡ ਮੁੱਛਲੀਆਲੇ।
ਸੁਰਪਤਿ ਜੇਹੇ ਲੜਿ ਹਟੇ, ਬੀਰ ਟਲੇ ਨ ਟਾਲੇ।
ਗੱਜੇ ਦੁਰਗਾ ਘੋਰਿ ਕੇ, ਜਣੁ ਘਣੀਅਰੁ ਕਾਲੇ॥੧੩॥

.....

ਉੱਮਲ ਲੱਭੇ ਜੋਧੇ, ਮਾਰੂ ਵੱਜਿਆ।
ਬੱਦਲ ਜਿਉ ਮਹਿਖਾਸੁਰ, ਰਣ ਵਿੱਚ ਗੱਜਿਆ।

.....

ਸੱਟ ਪਈ ਜਮਧਾਣੀ ਦਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ।
ਧੂਹਿ ਲਈ ਕਿਰਪਾਣੀ ਦੁਰਗਾ ਮਿਆਨ ਤੇ।
ਚੰਡੀ ਰਾਕਸ ਖਾਣੀ ਵਾਹੀ ਦੈਤ ਨੇ।
ਕੋਪਰ ਚੂਰਿ ਚੁਵਾਣੀ ਲੱਥੀ ਕਰਗ ਲੇ।
ਪਾਖਰ ਤੁਰਾ ਪਲਾਣੀ ਰੜਕੀ ਧਰਤਿ ਜਾਇ।
ਲੈਦੀ ਅਘਾ ਸਿਧਾਣੀ ਸਿੰਗਾ ਧਉਲਦਿਆ।
ਕੂਰਮ ਸਿਰ ਲਹਲਾਣੀ ਦੁਸਮਨ ਮਾਰ ਕੈ।
ਵੱਢੇ ਗੰਨ ਤਿਖਾਣੀ ਮੂਏ ਖੇਤ ਵਿਚ।
ਰਣ ਵਿਚ ਘਤੀ ਘਾਣੀ ਲੋਹੂ ਮਿੱਝ ਦੀ।
ਚਾਰੇ ਜੁਗ ਕਹਾਣੀ ਚੱਲਗਿ ਤੇਗ ਦੀ।

[ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਕੀ]

ਮੈਂ ਸਿਵਾਏ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀ ਕਰਦਾ]

ਮੈਂ ਨ ਗਨੇਸ਼ਹਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਮਨਾਉਂ।
ਕਿਸਨ ਬਿਸਨ ਕਬਹੂੰ ਨਹਿ ਧਿਆਉਂ।
ਕਾਨ ਸੁਨੇ ਪਹਿਚਾਨ ਨ ਤਿਨਸੋਂ।
ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਮੇਰੀ ਪਗ ਇਨਸੋਂ।

[ਦੇਗ ਤੇ ਤੇਗ ਦੋਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ]

ਦੇਗ ਤੇਗ ਜਗ ਮੈ ਦੋਊ ਚਲੈ।
ਰਾਖ ਆਪ ਮੁਹਿ ਅਵਰ ਨਾ ਦਲੈ।

[ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਯੁਧ ਦਾ ਚਾਉ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ]

ਧੰਨ ਜੀਓ ਤਿਹ ਕੇ ਜਗ ਮੈ,
ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿੱਤ ਮੈ ਜੁੱਧ ਬਿਚਾਰੈ।¹
ਦੇਹ ਅਨਿੱਤ ਨਾ ਨਿੱਤ ਰਹੈ,
ਜਸੁ ਨਾਵ ਚੜੈ ਭਵਸਾਗਰ ਤਾਰੈ।
ਧੀਰਜ ਧਾਮ ਬਨਾਇ ਇਹੈ ਤਨ
ਬੁੱਧਿ ਸੁ ਦੀਪਕ ਜਿਉ ਉਜੀਆਰੈ।
ਗਆਨਹਿ ਕੀ ਬਦਨੀ ਮਨੇ ਹਾਥ ਲੈ
ਕਾਤਰਤਾ ਕੁਤਵਾਰ ਬੁਰਾਹੈ।

[ਖਾਲਸਾ ਕੌਣ ਹੈ]

ਜਾਗਤ ਜੇਤ ਜਪੈ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ,
ਏਕ ਬਿਨਾ ਮਨ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ।
ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸਜੈ,
ਬੂਤ ਗੋਰ ਮੜੀ ਮਟ ਭੂਲ ਨਾ ਮਾਨੈ।
ਤੀਰਥ, ਦਾਨ, ਦਇਆ, ਤਪ, ਸੰਜਮ,
ਏਕ ਬਿਨਾ ਨਹ ਏਕ ਪਛਾਨੈ।
ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈ
ਤਬ ਖਾਲਸ ਤਾਹਿ ਨਖਾਲਸ ਜਾਨੈ।

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 712)

1 ਭਾਵ, ਯੁੱਧ ਕਰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹਰੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰਖੋ। ਧਰਮ ਲਈ ਯੁੱਧ ਕਰੋ, ਪਾਪ ਲਈ ਨਾ ਕਰੋ। ਭਾਵ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਰੇ। ਅਖੀਰਲੀ ਪੰਗਤੀ ਤੋਂ ਇਹੀ ਭਾਵ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

[ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਕੀ ਵਰ ਮੰਗੇ]

ਦੇਹ ਸਿਵਾ ਬਹੁ ਮੋਹਿ ਇਹੈ ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਥਹੂੰ ਨ ਟਰੋ।
 ਨ ਡਰੋ ਅਹਿ ਸੋ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋ, ਨਿਸਚੈ ਕਰਿ ਅਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋ।
 ਅਰੁ ਸਿਖਹੋ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ,
 ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੋ।
 ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ,
 ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋ॥੨੩੩॥

.....

[ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਲਈ ਪਾਪ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਬਜਰ ਪਾਪ ਹੈ]

ਪਾਪ ਕਰੇ ਪਰਮਾਰਥ ਕੈ,
 ਜਿਹ ਪਾਪਨ ਤੇ ਅਤਿ ਪਾਪ ਲਜਾਹੀ।

[ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੋਰ ਲੱਛਣ]

- (ੳ) ਨੰਦ ਲਾਲ ਤੁਮ ਬਚਨ ਸੁਨੇ ਸਿੱਖ ਕਰਮ ਹੈ ਏਹ।
 ਨਾਮ, ਦਾਨ ਇਸਨਾਨ ਬਿਨ, ਕਰੈ ਨ ਅਨ ਸਿਉ ਨੇਹ।
- (ਅ) ਦਸਵੰਧ ਗੁਰੂ ਨਾ ਦੇਵਈ, ਖੂਨ ਬੋਲ ਜੇ ਖਾਇ।
 ਕਹੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਲ ਜੀ, ਉਸ ਕਾ ਕਿਛ ਨਾ ਬਿਸਾਹ।
- (ੲ) ਕਰੈ ਬਚਨ ਜੇ ਪਾਲੈ ਨਾਹੀ,
 ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤਿਸ ਠੋਰ ਨਾ ਆਹੀ।
- (ਸ) ਗੋਲਕ ਰਾਖੈ ਨਾਹਿ ਜੇ, ਛਲ ਕਾ ਕਰੈ ਵਪਾਰ।
 ਕਹੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਲ ਜੀ, ਭੇਗੈ ਨਰਕ ਹਜਾਰ।
- (ਹ) ਖਾਲਸਾ ਸੋਇ ਜੁ ਨਿਦਾ ਤਿਆਗੇ।
 ਖਾਲਸਾ ਸੋਇ ਲੜੇ ਹੈ ਆਗੇ।
 ਖਾਲਸਾ ਸੇ ਪਰਦ੍ਰਿਸਟ ਤਿਆਗੇ।
 ਖਾਲਸਾ ਸੋਇ ਨਾਮ ਰਤਿ ਲਾਗੇ।
 ਖਾਲਸਾ ਸੋਇ ਗੁਰੂ ਹਿਤ ਲਾਵੈ।
 ਖਾਲਸਾ ਸੋਇ ਸਾਰ ਮੁਹਿ ਖਾਵੈ।
 ਖਾਲਸਾ ਸੋਇ ਨਿਰਧਨ ਕੇ ਪਾਲੈ।
 ਖਾਲਸਾ ਸੋਇ ਦੁਸਟ ਕੇ ਗਾਲੈ।

- (ਕ) ਖਲਕ ਖਾਲਕ ਕੀ ਜਾਨ ਕੈ, ਸ਼ਲਕ ਦੁਖਾਵੈ ਨਾਹਿੰ।
ਖਲਕ ਦੁਖੈ ਜੋ ਨੰਦ ਜੀ, ਖਾਲਕ ਕੋਪੈ ਤਾਹਿ।

[ਤਨਖਾਹ ਨਾਮਹ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ]

[ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ]

ਤੀਨ ਰੂਪ ਹੈ ਮੇਹ ਕੇ ਸੁਨੇ ਨੰਦ ਚਿਤ ਲਾਇ।
ਨਿਰਗੁਣ, ਸਰਗੁਣ, ਗੁਰੁ ਸਬਦ ਕਹੈ ਤੋਹਿ ਸਮਝਾਇ।

[ਸਿੱਖ ਦੀ ਰਹਿਤ]

- (ੳ) ਸਭ ਤੋ ਵਡੀ ਰਹਿਤ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਮਿਥਿਆ ਨਾ ਬੋਲੇ, ਮਰਦ ਪਰ-ਨਾਰੀ ਦਾ ਸੰਗ ਨਾ ਕਰੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਿਗਾਨੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਖੇ, ਲੋਭ ਨਾ ਕਰੇ, ਅਹੰਕਾਰ ਨਾ ਕਰੇ, ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਨਾ ਕਰੇ, ਨਿੰਦਿਆ ਨਾ ਕਰੇ।
- (ਅ) ਦੁਖਾਏ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾਹੀ, ਮੁਖ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲੇ, ਜੋ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੈ, ਮਨ ਬਿਖੈ ਕਿਛੁ ਲਿਆਵੈ ਨਾਹੀ।
- (ੲ) ਜੋ ਕੋਈ ਭੁੱਖਾ, ਨੰਗਾ ਅਰ ਅਰਥੀ ਹੋਵੈ, ਤਾ ਆਪਣੀ ਵੰਡ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਕਿਛੁ ਸਾਹਿਬ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਵੈ ਸੋ ਵੰਡ ਖਾਏ, ਵੰਡ ਪਹਿਨੇ, ਜੋ ਕੁਛ ਕੰਮ ਕਿਸੀ ਕਾ ਜਾਣੇ ਜੋ ਮੁਝ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹੋਵੈ, ਤਾ ਦਿਲ ਨਾ ਕਰੇ, ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕੇ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਵੇ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਰੀਝਾਉਣਾ ਇਸੀ ਮੋ ਹੈ।
- (ਸ) ਜੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਉਪਰ ਆਇ ਬਣੇ, ਤਾ ਸਭ ਇਕੱਠੇ ਜੀਉ ਦੇਣੇ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ, ਤਬ ਉਨ੍ਹਾ ਸਿੱਖਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਫਲ ਹੋਵੇ। ਐਸਾ ਅਦਬ ਭਾਉ ਕਰਨਾ ਆਪਸ ਵਿਚ, ਜੈਸਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (ਹ) ਜੋ ਕੋਈ ਸੰਗਤਿ ਖਾਲਸਾ ਬਿਖੈ ਆਵੈ, ਓਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਤ ਸਿੱਖ ਉਠ ਕੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਤਾਜ਼ੀਮ ਕਰਨ, ਆਪਸ ਮੇਂ ਭਾਉ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠਾਇਨ।
- (ਕ) ਜੋ ਚਾਹੇ ਮੈ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਗੱਲਾ ਕਰਾ ਤਾ ਸਬਦ ਪੜ੍ਹੇ, ਸਭ ਨਿਸਾ ਹੋਵਸੀ, ਅਰ ਜੋ ਚਾਹੈ ਕਿ ਦਰਸਨ ਕਰਾ, ਜਿਥੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕਠ ਹੋਵੈ, ਉਥੇ ਜਾਇਕੈ ਅਦਬ ਨਾਲ ਦਰਸਨ ਕਰੈ, ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਕਰ ਕੇ, ਦਰਸਨ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ।
- (ਖ) ਪ੍ਰਸਾਦ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ, ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਰਿਜਕ ਧੁਰਹੂੰ ਕਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਦੁੰਹ ਦਾ ਖਾਣਾ ਬਿਬਰਜਿਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਥਮੇ ਜੋ ਕੋਈ ਅਪਨੇ ਗੁਰ ਤੇ ਬੇਮੁਖ ਹੋਵੈ, ਦੁਤੀਆ ਜੋ ਕੋਈ ਦਾਵਾ ਬੰਨ੍ਹੈ ਅਰੁ ਕਹੈ ਕਿ ਅਮੁਕਾ ਮੇਰੇ ਈਹਾ ਖਾਇ ਗਇਆ ਹੈ।